

FABINY TIBOR

John Frith (1503–1533) vitája és mártíromsága

1626 júniusának egyik estéjén, a cambridge-i piacon egy kofa egy tőkehalat vágott fel, s a körülállók nagy megdöbbenésére a tőkehal gyomrában egy könyvet találtak, amely négy iratot és egy a Szentírásból származó idézetek gyűjteményét tartalmazta *The Sum of Knowledge (A tudás summája)* címen. A könyvet a következő évben *Vox Piscis* címen ki is adták. A négy irat közül kettő John Frith-nek (1503–1533) a Tower börtönében írt két írását is tartalmazta: az egyik a hittestvéreinek írt levele, a másik az önismere-tről szóló tanulmánya volt.¹

Ahogy William Tyndale-t az angol Luthernek, úgy John Frith-t az angol Melancthonnak szokták nevezni.² Frith életéről az első angol protestáns egyháztörténet-író, John Foxe nyolc kötetes mártírológiájából, az *Acts and Monuments*-ből, annak ötödik kötetéből, illetve a nyolcadik kötet függelékéből tudunk részleteket.³ Foxe 1573-ban kiadta William Tyndale, John Frith és Robert Barnes mártírteológusok összes munkáját, s annak életrajzi előszava további epizódokat is feltár Frith életéről.

John Frith 1503-ban született Londontól délre, Kent megyében. Kent ekkoriban a Wycliff tanítását követő lollard eszmék központja volt. Bár a fiatal Frith és a lollard tanítás közvetlen kapcsolatáról nem tudunk, az kétségtelen, hogy a lollard eszmék – a nép nyelvén olvasható Szentírás, a pápaság lelki hatalmának bírálata, a purgatórium és az átlényegülés tanításának elvetése – feltűnő párhuzamot mutatnak Frith eszméivel.⁴ Szülei a tehetséges fiúgyermeket a neves Eton College-ba küldik, ahol tökéletesíti latin és görög tudását.⁵ Innen Frith Cambridge-be kerül a King's College-ba, újabb kutatások szerint a Queen's College-ba,⁶ s itt szerez diplomát 1525-ben. Luther és a reformáció eszméivel Frith a cambridge-i egyetemen, a „White Horse Inn”-be járó társaság (Thomas Bilney, Robert Barnes, Hugh Latimer, Nicholas Ridley, John Lambert, s a kon-

¹ Alexandra WALSHAM, *Vox Piscis: or The Book-Fish: Providence and the Uses of the Reformation past in Caroline Cambridge*, *English Historical Review*, 1999, 574–606. – Az 1626-i esetet idézi Nicolas Thomas Wright: *The Work of John Frith*, ed. by Nicolas Thomas WRIGHT, Oxford, Sutton Courtenay Press, 1978, 552–553.

² W. A. CLEBSCH, *England's Earliest Protestants*, New Haven (CT), Yale University Press, 1964, 78.

³ WRIGHT, *The Work of John Frith*, i. m., 508–549.

⁴ David C. HARD, *The Life and Writings of John Frith (1503–1533)* = D. C. H., *The Development of His Concept of Religious Toleration in the Early English Reformation*, Lewiston (NY), The Edwin Mellen Press, 2008, 69.

⁵ Hard utal arra, hogy noha Eton mindig is magáénak mondta Frith-t, hivatalos bejegyzés azonban erről nem maradt fenn. HARD, *The Life and Writings of John Frith*, i. m., 69.

⁶ Uo., 73.

zervatív Stephen Gardiner és Edward Fox) körében ismerkedhetett meg.⁷ Elképzelhető, hogy itt vagy esetleg később Londonban találkozott a bibliafordító William Tyndale-lel (1494–1536), aki aztán mestere lett. Foxe szavaival: „Frith Tyndale instrukcióinak köszönhetően fogadta szívébe az evangélium magját és az őszinte kegyességet.”⁸ Kapcsolatukat Tyndale írásainak 19. századi kiadója Pál apostol és Timóteus viszonyához hasonlította.⁹ Ennek tanúbizonysága az a magyarul is megjelent két levél, amelyet Tyndale a Tower-ben raboskodó Frith-nek írt.¹⁰

Az angol reformátorokra először a század elején, 1511–1514 között Cambridgeben is tanító humanista Erasmus gyakorolt jelentős hatást, Tyndale is először Erasmus *Enchiridionját* fordította le latinról angolra. A tehetséges fiatal tudóst kiválasztották, hogy a Wolsey kardinális által Oxfordban éppen akkor alapított Bíborosi Kollégium (ma Christ Church College) növendéke lehessen. A College hallgatói azonban váratlan érdeklődést mutattak a reformáció eszméit terjesztő, a Németországból és Svájcból érkező könyvek iránt. Az előjárók erről értesítették Lincoln püspökét, aki azonnal jelentette is azt a bíborosnak, néven nevezve a tiltott könyvek olvasóit, köztük Frith-t is. A szigorú büntetés nem maradt el: Frith-et és öt társát a College alatt húzódó, sós halakat raktározó pincébe zárták, amelynek tömény, fullasztó szaga volt. Foxe elbeszélése szerint maga Wolsey érsek is felháborodott a kegyetlen bánásmódon, s elrendelte szabadon bocsátásukat, azzal a feltétellel, hogy nem távozhattak Oxfordtól tíz mérföldnél messzebbre. Hárman a szabadulásuk után közvetlenül meghaltak, ketten megtagadták nézeteiket, Frith azonban 1528 augusztusában vagy szeptemberében német földre szökött, valószínűleg Marburg városába,¹¹ majd Antwerpenbe, ahol Tyndale és a reformáció hívei is sorra itt publikálták könyveiket. Hollandiában Frith megnősült.

Későbbi peréből tudjuk, hogy 1531 februárjának elején hajózott vissza Angliába. Morus jól kiépített titkos hálózatának köszönhetően elfogták és kalodába zárták, mert csavargónak nézték. Frith kérésére a város iskolamestere kereste fel, akinek a fiatal tudós latin nyelven mondta el meghurcoltatásait, s görögül Homérosz költeményeiből idézett neki. Ez az iskolamestert annyira megindította, hogy elérte, hogy a hatóságok szabadon bocsássák a fiatalembert. Ismét Antwerpenben tartózkodik, egyes feltételezések szerint komoly szerepet játszott Tyndale Morus Tamásnak írt válaszában megfogalmazá-

⁷ Richard MARIUS, *Letter Against Frith = St. Thomas More's Letter to Bugenhagen, Supplication of Souls, and Letter against Frith*, ed. by Frank MANLEY, Germain MARC'HADOUR, Richard MARIUS and Clarence H. MILLER, New Haven (CT) and London, Yale University Press, 1990 (The Complete Works of St. Thomas More, 7), 120.

⁸ „whose instructions he first received into his heart the seed of the gospel and sincere godliness” HARD, *The Life and Writings of John Frith*, i. m., 78.

⁹ *William Tyndale's Doctrinal Theses*, ed. Henry WALTER, Cambridge, Cambridge University Press, London Johnston Reprint Edition, 1968, liii. Idézi HARD, *The Life and Writings of John Frith*, i. m., 85.

¹⁰ William TYNDALE, *A Szentíráshoz vezető ösvény: A Pathway Into the Holy Scripture (1531)*, ford. ECSEDY Ágnes, bev. FABINY Tibor, Bp., Magyarországi Luther Szövetség, 2005, 54–67.

¹¹ A. G. DICKENS, *The English Reformation*, University Park (PA), The Pennsylvania University Press, 1989², 78. Wright nem osztja Dickens véleményét. WRIGHT, *The Work of John Frith*, i. m., 7.

sában. Újra hazatért, megint letartóztatták, s a Towerbe zárták. A többi fogolyhoz képest azonban kedvező elbánásban részesült, lábaira és kezeire nem helyeztek bilincset, s így írni és olvasni is tudott a börtönben. Legjelentősebb munkái a Tower börtönében születtek. Frith életének utolsó (majdnem teljes) esztendejét a Towerben tölti. Az alig harminc éves fiatalember szellemileg legtermékenyebb korszaka volt ez az utolsó esztendő.

A perére 1533 kora nyarán került sor. Foxe feljegyezi, hogy a vele szimpatizáló börtönőrök, miközben a távoli Croydonba, a tárgyalásra kísérték, foglyukat szökésre biztatták, ám Frith nem kívánt élni ezzel a lehetőséggel. Egykori tanárán, Stephen Gardiner püspökön kívül VIII. Henrik ekkor megválasztott Canterbury érseke, Thomas Cranmer is azok között van, akik elítélik. Az a Cranmer, aki később teljesen magáévá teszi Frith nézeteit, s akit bő két évtizeddel később, Vörös Mária uralkodása alatt Oxfordban égetnek el a máglyán. Két héttel megégetése előtt Frith még megírja testvérei mártírhalálának okát, *Az elvek, amelyekért John Frith meghalt* címen. (Lásd jelen tanulmány Függelékében a 3. számú szövegközlést.) Frith soraiból kiolvasható, hogy ő nem csupán dogmatikai nézeteiért, hanem a vallás- és lelkiismereti szabadság eszméért halt meg. Foxe az *Acts and Monuments* 1583-as kiadásához még újabb adalékokat fűz Frith tárgyalásával és kivégzésével kapcsolatban. Az egyházi eretnekké nyilvánítás után a főpapok átadták őt a világi hatóságoknak. 1533. július 4-én a Newgate-i börtönből Smithfiledre vezetik, s egy lelkes követőjével, Andrew Hewett-tel együtt végzik ki. Szenvedése elhúzódott, mert a szél csökkentette a lángokat. Frith volt az első protestáns, akit Angliában a hitéért égettek meg, mert tagadta a transzszubsztanciációról és a purgatóriumról szóló tanítást. A későbbiekben látni fogjuk: azt vallotta, hogy a krisztushitért való szenvedés vállalása a purgatórium.

Frith műve

Frith egyik első jelentős fordítása a skót protestáns mártírnak, a királyi családból származó Patrick Hamiltonnak (1504–1527) *Loci communes* című munkája, amely *Patrick's Places* címen jelent meg. A fiatal skót teológus a Párizsi Egyetemen ismerte meg Luther írásait, megfordult a Marburgi Egyetemen is, s hazatérve a lutheri tanítás szellemében tanított, és hirdette az igét a skóciai St Andrews-ban. Ellenfelei perbe fogták, s 1528. február 29-én máglyán elégették.¹² A keresztény hit főbb tételeit, különösen is a törvény és az evangélium lutheri szembeállítását logikus és áttekinthető pontokban összefoglaló írás. Rövid bevezető után hat részből áll: „törvény”, „evangélium”, „hit”, „remény”, „szereget”, „cseledek” címet viselik a tömör, tipográfiaiilag is a lényegét súlykoló, az emlékezetbe véső fejezetek.¹³

¹² CLEBSCH, *England's, i. m.*, 82.

¹³ *Patrick's Places. Loci Communes Theologici: The Common Places of Divinity As set forth by Mr. Patrick Hamilton [probably written in 1526]. A Brief Treatise of Mr. Patrick Hamilton, translated into English by*

1529 júliusában Frith Antwerpenben jelenteti meg másik munkáját, de nem saját nevében, hanem Richard Brightwell álnéven: *Tézisek és antitézisek Krisztusról és az Antikrisztusról*.¹⁴ Ez Luther 1521-es *De Antichristo*¹⁵ című latin nyelvű munkájának – Dániel könyvének VIII. fejezetére épülő – fordítása, amelyhez hozzáfűz hetvennyolc pontot Krisztus és a pápa ellentétéről Melanchthon *Passional Christi und AntiChristi* munkája alapján, amelyek egy részét – huszonhatot – Lucas Cranach fametszeteken is megjelentette. (Például Krisztus megmosta a tanítványai lábát, a pápa viszont azt várja el, hogy hódolói a lábát csókolják meg). Frith az előszóban elmondja, hogy az igaz egyházat mindig is üldözték: a kereszt igéje soha sincs megpróbáltatás nélkül.¹⁶ Izmael üldözte Izsákot, Jákób Ézsaut, Saul Dávidot. Krisztus a követőit áldásra szólította fel, az egyház mai, képmutató emberei („presumptious minds”):¹⁷ a pápa és a főpapok viszont átkot mondanak azokra, akik Krisztust képmutatás nélkül („unfeignedly”)¹⁸ szeretik.

Frith 1530 folyamán valószínűleg Tyndale-nek segített a Biblia fordításában. Mint később írja, még karácsony előtt hozzájutott John Fisher püspök, Morus Tamás és John Rastell purgatóriumról szóló írásaihoz. Frith-nek ezekre válaszoló könyvét már 1531 húsvétja előtt kiadták Angliában, *Vita a purgatóriumról* címmel.¹⁹ Ez a könyv az önmagát a fiatal Timóteushoz hasonlító Frith első jelentős műve, amelyben Frith olyanra felcsillantotta éleselméjűségét, bibliai műveltségét és az egyházatyák munkáinak ismeretét, hogy a szerző még ellenfeleinek, John Rastell-nek és Morus Tamásnak a szimpátiáját is elnyerte. Frith azt állította, hogy Morus félreérti az ószövetségi áldozati rendszert, amikor abból akarja igazolni a purgatórium létezését, s mivel nem veszi észre, hogy az Ótestamentum tipologikusan előre mutat Krisztusra, a keresztényeket voltaképpen zsidóvá teszi.²⁰

Tyndale-hez hasonlóan Frith is írt kommentárt²¹ egy 1530-ban elhunyt William

John Frith; with the Epistle of the said Frith prefixed before the same [...]. Lásd http://www.truecovenant.com/gospel/hamilton_loci_communes.html

¹⁴ *A pistle to the Christen reader The revelation of Antichrist. Antithesis, wherin are compared to geder Christes actes and oure holye father the Popes*, (At Malborow in the lande of Hesse [i. e. Antwerp]: the. xij. day of Iulye, anno. M.CCCC.xxix. by me Hans luft [i. e. Johannes Hoochstraten, 1529])

¹⁵ *D. Martin Luthers Werke: kritische Gesamtausgabe* (Weimarer Ausgabe), Weimar, Böhlau, 1883–2009, 7, 705–778.

¹⁶ „So impossible it is that the word of the cross should be without affliction”. WRIGHT, *The Work of John Frith*, i. m. 470.

¹⁷ *Uo.*, 472.

¹⁸ *Uo.*, 473.

¹⁹ *A disputacio[n] of purgatorye made by Ioh[a]n Frith which is deuided in to thre boke. The first boke is an answere vnto Rastell, which goeth aboute to proue purgatorye by naturall phylosophye. The seconde boke answereth vnto Sir Thomas More, which laboureth to proue purgatorye by scripture. The thirde boke maketh answere vnto my lorde of Rochestre which most leaneth vnto the doctoures*, Antwerp, S. Cock, 1531?

²⁰ CLEBSCH, *England's*, i. m., 92.

²¹ *Vvicklieffes wicket. Faythfully ouerseene and corrected after the originall and first copie. The lacke wherof was cause of innumerable and shamfull erroures in the other edicion. As shall easily appeare to them that*

Tracy nevű angol földbirtokos végrendeletéhez (*Kommentár egy végrendelethez*). Ez a protestáns megigazulás-tan szellemében íródott, amiért az egyházi hatóságok az eretneknek nyilvánított megboldogult tetemét exhumálták és nyilvánosan elégették. Frith írásában nemcsak felemelte szavát e szeretetlen aktussal szemben, hanem világosan kifejtette a krisztushit általi megigazulás kérdést, s azt, hogy a jó cselekedetek ebből a hitből fakadnak.

Frith a börtönből levelet írt hívő hittestvéreinek (lásd az 1. számú szövegközlést),²² mondván, mily nagy öröm számára, hogy Isten igéje munkálkodik és növekszik az Úr útjain járók, a képmutatás nélkül²³ hívők létszáma. Biztatja őket, hogy Krisztus keresztjét fel kell venni, és a megpróbáltatást vállalni kell. A Zsidókhoz írt levelet idézi, hogy akit szeret az Úr, azt megdorgálja, akiket megfenyít, azok a fiak, akiket nem fenyít, azok korcsok (12, 6–8). A hívőknek fel kell készülniük arra, hogy bármikor eljöhöz a nap, amikor a hitükért szenvedniük kell, a keresztet fel kell venni. Ne babonásan forduljanak a kereszthez, hanem erőt merítsenek abból. Biztatja és kéri testvéreit, hogy imádkozzanak az Úr Jézus Krisztushoz, kérjék a Szentlélek erejét, hogy szülőföldjük áldott edényei lehessenek.

A börtönben felkeresi John Rastell, akinek Frith cáfolta a purgatórium létezéséről írott munkáját. Rastell személyesen annyira foglalkoztatta a kérdés, hogy a börtönben megmutatja a neki szánt viszontválaszának kéziratát. Erre Frith megírja Rastellnek szóló második könyvét, az első védelmét.²⁴ A Towerben ír Frith újabb könyvet arról, hogy az önismeret forrása egyedül a Szentírás.²⁵ Szintén ír egy rövid értekezést a keresztségről.²⁶ Elítéli, hogy a pápisták a keresztség külső jelének túlzott jelentőséget tulajdonítanak, és azt tanítják, hogy a megkereszteletlen csecsemők elkárhoznak. Luthert követve hirdeti, hogy a keresztségen meg kell különböztetni a jelet („sign”), a jelentést („signification”) és a hitet („faith”). Frith, akárcsak később az úrvacsora kérdésében, a keresztség esetében is távol áll a lutheri tanítástól, hiszen szerinte a megkeresztelkedő a hitét vallja meg.

lyste to conferre the one wyth the other Hereunto is added an epistle to the reader. With the protestacion of Ihon Lassels late burned in Smythfelde: and the testament of Wyllyam Tracie Esquire, expounded by Willyam Tyndall, and Ihon Frythe, London, Printed by John Day?, 1548?

²² „A Letter which John Frith Wrote Unto the Faithful Followers of Christ's Gospel, While He was Prisoner in the Tower of London for the Word of God Anno M.D.XXXII”, WRIGHT, *The Work of John Frith*, i. m., 255–260. *The contentes of thys booke The first is a letter which was wroten vnto the faythfull followers of Christes gospell. Also an other treatyse called the Myrroure or glasse to know thyself. Here vnto is added a propre instruction, teaching a man to dye gladly, and not to feare death*, [London?, Thomas East?, ca. 1575?].

²³ „without simulation” *A Letter which John Frith Wrote*, i. m., 257.

²⁴ *An other boke against Rastel named the subsedye or bulwark to his fyrst boke, made by Ihon Frithe presof[n]ner in the Tower*, [London?, S. n., 1537?].

²⁵ *[A mirroure. To know thyselfe]*, [Antwerpen, M. Crom, ca. 1536?].

²⁶ *A myrroure or lokyng glasse wherin you may beholde the sacramente of baptisme described Anno M.D.xxxiii. Per me I. F.*, [Imprinted at Lo[n]do[n], By Ihon Daye, dwellyng in Sepulchres parishe, at the signe of the Resurrection, a litle about Holburne condite, [1548?]].

A híres úrvacsora-vita

Frith legjelentősebb írásai azok, amelyekben Morus Tamással az úrvacsora kérdéséről vitáznak. Így erről a következőkben részletesebben is szólunk.

Néhány évvel elfogatása és mártírhalála előtt Tyndale két megrázó erejű levélben buzdítja, s egyúttal a mártíriumra is felkészíti Frith-t.²⁷ Az idősebb és tapasztaltabb hitestvér az eucharisztia vitatott kérdése kapcsán a tartózkodást tekinti bölcs magatartásnak, annál is inkább, mert legtanultabb társuk, a Wittenbergben Luther mellett is forgolódo Robert Barnes (1495–1540) a német reformátorral együtt Krisztus valóságos jelenlétét hirdeti az oltáriszentségben, szemben a szimbolikus jelenlétet valló, „más lel-kű” helyét irányzattal. „Ne ártsd magad a Krisztus testének valóságos jelenlétéről szóló vitába, hogy ne távolodjunk el egymástól. Barnes dühös lesz rád.”²⁸

Nem tudjuk, hogy Frith megkapta-e Tyndale levelét. Egy bizonyos: nem úgy cselekedett, amint Tyndale javasolta. Teológiai viták pergőtüzében, eddig is önmagát égető életének utolsó fél évét az eucharisztia-áról való vita tölti ki. Nem is akárkivel, hanem az Európa-szerte nagyra becsült humanista Morus Tamással (1477–1535), aki a toleranciát hirdető *Utópia* (1516) szerzőjéből lordkancellár, s közben az igaz, katolikus hit védelmezőjeként a „pestises lutheránus eretnekek” legszenvedélyesebb üldözője²⁹ lett, mielőtt a VIII. Henrikkel való végzetes konfliktusa miatt ő is mártírhalálával pecsételte meg életét és a hitét.

A következőkben három dokumentum alapján vizsgáljuk Morus és Frith között kialakult eucharisztia-vitának hermeneutikai szempontait:

Először Frith *A Christian Sentence* című (lásd a 2. számú szövegközlést) rövid, valószínűleg 1532 őszén írt, s feltehetőleg nem publikálásra szánt írásának téziseit foglaljuk össze. Ezután elemezzük Morus 1532. december 7-én keltezett híres levelét,³⁰ végezetül Frith Morusnak adott hosszú válaszát vesszük górcső alá.³¹

Tanulmányunkban az eucharisztia-vita háttérére részletesen nem térhetünk ki,

²⁷ Lásd ehhez a 10. jegyzetet.

²⁸ TYNDALE, *A Szentírásához vezető ösvény, i. m.*, 55. A magyar fordítást javítottam. Eredetiben: „Of the presence of Christ's body in the sacrament, meddle as little as you can, that there appear no division among us. Barnes will be hot against you.”

²⁹ Vö. Tibor FABINY, „an overt, incestuous lecher, a plain agent of the devil”. *Thomas More's Daemonizing of Luther in A Dialogue Concerning Heresies = Költők, kémek, detektívek, pírítós és fordítások – Írások Novák György tiszteletére. Poets, Spies, Detectives, Pieces of Toast, and Translations: Essays in honor of György Novák*, ed. by Zoltán VAJDA, Szeged, JATEPress, 2012, 69–78.

³⁰ THOMAS MORE, *A Letter of syr Tho. More knyght impugnynge the erronyouse wrytyng of John Fryth against the blessed sacrament of the aultare*, London, W. Rastell, 1533.

³¹ JOHN FRITH, *A boke made by Iohn Frith prisoner in the tower of London answeringe vnto M mores lettur which he wrote agenst the first litle treatyse that Iohn Frith made concerninge the sacramente of the body and bloude of, christ vnto which boke are added in the ende the articles of his examinacion before the bishoppes [...] for which Iohn Frith was condempned a[n]d after bur[n]et [...] the fourth daye of Iuli. Anno. 1533*, Imprinted at Monster i. e. Antwerp, by me Conrade Willems i. e. H. Peetersen van Middelburch, 1533.

csak utalás szintjén teszünk említést az 1529-es marburgi vitáról, ahol a szerzetesi igék szó szerinti értelmezését – „Ez az én testem..” – valló Luthert sem Zwingli, sem Oecolampadius nem tudta meggyőzni az általuk vallott figuratív értelmezés helyességéről.³² Oecolampadius munkáinak³³ hatását egyértelműen kimutatták Frith írásaiban. N. T. Wright megszámolta, hogy Oecolampadius *Dialogus*ából tizenhét, *De Genuina* című munkájából tizennégy idézetet vett át Frith a Morusnak adott válaszában.³⁴ A strasbourgi reformátor, Martin Bucer is kétségtelenül hatott Frith-re, különösen is abban, hogy bármennyire is fontos ez a kérdés, az üdvösség szempontjából adiaphoronnak, azaz másodlagosnak tekintendő.³⁵ Bár nem bizonyított, de sok szempontból elképzelhető, hogy a lollard írás, a *Wycliff's Wicket* is hatott Frith úrvacsoratanára.³⁶

1. Frith első írása: *A Christian Sentence* (1532. ősz)

Ez a rövid írás 1532 őszén keletkezett, valószínűleg akkor, amikor Frith a Towerben raboskodott,³⁷ de csak tizenöt évvel Frith kivégzése után, 1545-ban jelent meg, a nevének említése nélkül. Nem került bele a John Foxe által 1573-ban kiadott *The whole workes of W. Tyndall, Iohn Frith, and Doct. Barnes* című, reprezentatív Folio-kiadásba. Az írás szerzőjét a neves francia Morus-kutató, Marc'Hadour atya azonosította 1969-ben,³⁸ majd ezt megerősítette N. T. Wright is 1978-as szövegkiadásában. Frith az általunk vizsgált harmadik dokumentumban, a Morus-nak adott válasza előszavában elmondja, hogy nem publikálás céljából írta ezt a pamfletet.³⁹ A mártírológus John Foxe Frith-ről szóló írásában tudni vélte, hogy egy William Holt nevű szabó Morus megbízásából férközött Frith bizalmába, és *A Christian Sentence*-t sikeresen megszerezve, el is juttatta azt megbízójához.⁴⁰ A könyvecske címét így fordíthatjuk: *Keresztény tanítás*

³² Jó összefoglalás: Hermann SASSE, *This is my body: Luther's Contention for the Real Presence in the Sacrament of the Altar*, Adelaide, Lutheran Publishing House, 1977 (1. kiadás: 1959). – A hivatkozása az amerikai Luther-kiadásból: LW 37, xix. – A rövidítés feloldása: *Luther's Works*, ed. by Jaroslav PELIKAN – Helmut T. LEHMANN, Philadelphia (PA), Muhlenberg Press, 1957–1986.

³³ Johannes OECOLAMPADIUS, *De Genuina Verborum Domini, Hoc Est Corpus Meum* etc., Strasbourg, [s. n.], 1530; valamint *Quid de Eucharistia Veteres tum Graeci, tum Latini senserint, Dialogus*, Strasbourg, [s. n.], 1530.

³⁴ WRIGHT, *The Work of John Frith*, i. m., 60.

³⁵ *Uo.*, 61.

³⁶ *Uo.*, 58.

³⁷ MARIUS, i. m., cxxxii–cxxxiii.

³⁸ Germain MARC'HADOUR, *Thomas More et la Bible: la place des livres saints dans son apologetique et sa spiritualite*, Paris, Librairie Philosophique J. Vrin, 1969, 289, 302.

³⁹ „I wrote it not to the intent that it should have been published?” FRITH, *A boke made by John Frith*, i. m., 322.

⁴⁰ „a London Tailour named William Holt, whiche fayning a great frendshyppe, instantly required of this frende to geue hym lycence to reade ouer that same wryting of Frythes, whiche when he vnadusedly did, þe other by *and* by caried it straight wayes vnto Moore.” JOHN FOXE, *Acts and Monuments*, 1563, 502, idézi Ruth AHNERT, *Scholarly Introduction to John Frith's A christen sentence and true iudgement of the most honorable Sacrament of Christes body [and] bloude* című munkája (1548) előszavában. – Lásd a kiadást az EEBO-n (Early English Books Online).

és igaz vélemény Krisztus testének és vérének nagyméltóságú Szentségéről, melyet a Szentírás tekintélye és a régen élt teológusok jelentettek ki. Nagyon fontos, hogy manapság minden igazi hívő elolvassa. (Lásd a 2. számú szövegközlést.)⁴¹

Az írás, majd a Morusnak adott könyvméretű válasz egyértelműen a bázeli teológus, Johannes Oecolampadius (1482–1531) az úrvacsoráról szóló könyveinek hatását mutatja, bár nem szolgálja annak gondolatmenetét.⁴² Arról viszont nincs tudomásunk, hogy a későbbi katolikus mártírnak, John Fisher püspöknek a bázeli reformátor eucharisztia-tana ellen 1527-ben írt könyvét ismerte volna.⁴³ Műfaját tekintve „rövid útmutatásnak” („sentence”) nevezi írását, amelyet azért vetett papírra, mert különféle vélemények támadtak, s ezek napról napra egyre távolabb kerülnek egymástól. Nem szabad elfelejtenünk, hogy három évvel vagyunk a marburgi vita, a német és a helvét irányzat végleges elszakadása után. Frith irénikus, békítő szándékkal írta meg traktátusát, hogy azok a versengés helyett a szeretetben engesztelődjenek ki egymással,⁴⁴ úgy, ahogyan azt Krisztus tanította és megmutatta.

A fiatal szerző öt „fejezetben” („chapter”), *de facto* tézisben foglalja össze mondanivalóját. Richard Marius azonban szellemesen jegyzi meg, hogy Frith azért annyira nem volt irénikus, hogy feladja azt a küldetését, hogy másokat e kérdésben is a saját hitére ne térítsen.⁴⁵ Frith mondanivalóját egy esztétikailag is megkomponált trinitárius imádsággal zárja, amit ő mindig elmond az úrvacsora alkalmával: „Áldott légy, legdrágább és könyörületes Atya, aki szereteteli kegyelmedből és jóságodból (a mi súlyos gáztetteink ellenére, melyeket Ellened elkövettünk) kegyeskedtél a Te egyszerű drága Fiadat elküldeni, hogy elszenvedje érttem a halált, és megváltson engem. Áldott légy, Jézus Krisztus, Uram és Megváltom, aki végtelen szánalmadban a mi nyomorult állapotunkat látva önként vállaltad, hogy a Te teljességgel ártatlan tested megtöressen és véred kiontasson, hogy megtisztíts és megmoss engem, aki tele vagyok bűnnel. Azért, hogy erről nekünk biztosítékot hagyj, nemcsak a Te ígéret hagytad nekünk, mely a szívünket tanítja, hanem adtál nekünk egy jól látható jelet is, hogy érzékeink is biztosak legyenek ebben a nagy jótéteményedben. Hogy ne kételkedjünk abban, hogy a Te tested és szenvedésed gyümölcse is a miénk, éppen olyan bizonyosan, mint a kenyér, melyről érzékeink által tudjuk, hogy bennünk van. Áldott legyen az Igazság Lelke is, melyet a mi Atyánk küldött nekünk a mi Megváltónk, Jézus Krisztus által, hogy megvilágosítsa sötét tudatlanságunkat, és hit által elvezessen

⁴¹ *A christen sentence and true iudgement of the moste honorable sacrament of Christes body [and] bloude declared both by the auctorite of the holy scriptures and the auncient doctores. Very necessary to be redde in this tyme of all the faythfull*, London, Imprynted by me Rycharde Wyer, 1548?

⁴² CLEBSCH, *England's*, i. m., 127.

⁴³ Walter W. GORDON, *A Scholastic Problem in Thomas More's Controversy with John Frith*, Harvard Theological Review, 1976, 135.

⁴⁴ „I shall so pacify both parties that without contention they shall admit each other into brotherly love”. WRIGHT, *The Work of John Frith*, i. m., 478.

⁴⁵ MARIUS, i. m., cxxxiii.

minket az Ő ismeretére, aki igazsággal teljes. Kérünk Téged, hogy erősítsd meg gyenge természetünket, és növeld hitünket, hogy dicsérhessük Istent, a mi legkegyelmesebb Atyánkat, és Krisztust, az Ő egyszülött Fiát, a mi Megváltónkat, és Téged (velük együtt), aki a Vigasztalónk vagy, akié legyen minden dicséret és dicsőség! Ámen.”⁴⁶

2. Morus levele Frith-ről

A Letter of syr Tho. More knyght impugnynge the erronyouse wrytyng of John Fryth against the blessed sacrament of the aultare (1532. december 7.)

A levél keletkezésének történetét Morus az *Apology*-ban írja le. Azt, hogy tudomására jutott, hogy ez a fiatalember az oltáriszentség ellen írt, s ez annyira elszomorította, hogy miután egy példány eljutott hozzá, azonnal választ fogalmazott, de nem akarta, hogy írása külföldön is megjelenjen, hiszen ez megzavarhatja a hívőket. Így Morus ezt az írást saját költségén nyomtatta ki. Marius szerint ebben szerepet játszhatott az is, hogy ekkor már Morus kegyvesztett lett a királynál, s a nyomdászok így aligha versenyeztek az írásaiért.⁴⁷ Hard úgy véli, Morus gyors válasza is azt jelzi, hogy Frith írása milyen élénk érdeklődést válthatott ki.⁴⁸

A levél teljes címe így hangzik magyarul: *Morus Tamás lovag levele, amelyben megcáfolja John Frith-nek az áldott oltáriszentség ellen írt téves írását*. A levél közismerten Morus legszelidebb hangú polemikus írása. Marius ezt azzal magyarázza, hogy a királynak ekkor még tervei voltak ezzel a tehetséges, de eretnek nézeteket képviselő fiatalemberrel.⁴⁹ Bár Frith a Towerben raboskodott, onnan gyakran kiengedték, s 1532 karácsonyát egykori tanárának, az immár Winchester püspökévé kinevezett Stephen Gardiner (1483–1555) londoni otthonában tölthette, s Frith itt láthatta meg Morus levelét. Az egykori tanár-diák kapcsolaton túl azzal is magyarázható Gardiner karácsonyi vendégszeretete, hogy a püspök igényelte a tehetséges fiatal teológus bibliikus és patrisztikai tudását, amikor a király válaszához gyűjtött érveket.⁵⁰

⁴⁶ „Blessed be thou, most dear and merciful Father, which of they render favour and benignity (notwithstanding our grievous enormities committed against thee), vouchsafedst to send thine own and only dear Son to suffer most vile death for our redemption. Blessed be thou Christ Jesu our Lord and Saviour, which of thine abundant pity, considering our miserable estate, willingly tookest upon thee to have thy most innocent body broken and blood shed, to purge and wash me which am laden with iniquity, and to certify us thereof, has left us not only thy word which may instruct our hearts, but also a visible token, to certify even our outward senses of this great benefit, that we should not doubt but that the body and fruit of thy passion are ours (through faith), as surely as the bread which by our senses we know that we have within us. Blessed be also that Spirit of verity which is sent of God our Father, through our Saviour Christ Jesu, to light our dark ignorance, and lead us through faith into the knowledge of him which is all verity. Strengthen, we beseech thee, our frail nature, and increase our faith; that we may praise God our most merciful Father, and Christ his Son our Saviour and Redeemer. And thee (with them) which are our comforter, to whom be all honour and praise. Amen.” WRIGHT, *The Work of John Frith*, i. m., 484.

⁴⁷ MARIUS, i. m., cxl.

⁴⁸ HARD, *The Life and Writings of John Frith*, i. m., 168.

⁴⁹ MARIUS, i. m., cxli.

⁵⁰ *Uo.*, cxvii.

A „pestises könyvek” és a „mérgező eretnokségek” említésével kezdi levelét Morus, utalva azonnal Pál apostolnak arra a képére, amely szerint a hamis beszéd „mint a rákfekély terjed” (2Tim 2, 17). Amint a rákfekély egyre inkább tönkreteszi a testet, és az egész elpusztítja, az eretnekek ugyanígy lopakodnak az egyszerű emberek lelkébe.⁵¹ A hamis tanítások mint parázs szunnyadnak valami rothadt fában, ám ha nem vigyázunk, azok egyszerre lángot kapnak, s tűzbe borítják az egész környéket. Morus szerint ugyanez fog történni, ha e „fiatal ember” látszatra szép és vonzó szavai napvilágra kerülnek. Frith ugyanis eretnokségében tútesz nemcsak Luther, hanem Wycliff, Oecolampadius (Hyuskyn), Tyndale és Zwingli mérgező tanításán is. Morus szerint Frith odáig jutott következtetésében, hogy a *consecratiót* oly mellékes („sleyghte”), könnyű („lyght”) dolognak tekinti, hogy mindegy neki, megtörténik-e vagy sem. Pedig „az áldott oltáriszentséget a keresztény világban mindig is a szentségek legfontosabbikának tartották, amely nemcsak egy a szentségek közül, hanem a többi szentség ettől nyeri hatását és erejét.”⁵²

Morus elmondja, hogy ez a fiatalember nem tagadja a szereztetési ígéretet, de azokat szerinte idegen kontextusba helyezi. Morus itt korrekten felidézi, amit Frith a szőlőtő, az ajtó, Jákób és az ószövetségi oltár, Jákób és az angyal, valamint a páskabarány elnevezések emlékeztető szerepéről mondott. Ám mielőtt a cáfolatot elkezdené, szubjektív dühét nem fogja vissza, előre prejudikál, s képekben tobzódó szavakkal kelt hangulatot. Azt írja, hogy ezt a fiatalembert az ördög bizonyos régi ügynökei⁵³ arra vették rá, hogy eltérjen a szöveg egyszerű és világos tanításától, s a bolond eretnekek újdonsült fantáziáját kövesse, amikor a betű igazi értelmét lerombolja az allegória kedvéért, így az új, hamis szektát erősíti, szemben az igaz és szent katolikus egyház már ezeröttszáz éve hirdetett tanításával.⁵⁴ Morus szerint Frith a négy eretnek: Wycliff, Oecolampadius, Tyndale és Zwingli tanításából merít, akiket pedig Isten haragja már részben utol is ért. Itt Morus bizonyára Zwingli erőszakos halálára utal. Bárcsak megmentené e veszélyes nézetektől, s azok következményétől e fiatalembert a megváltó – ezt kívánja Morus. Csak a szenttelennek nem mondható, nem kis hangerejű érzelmi felütés után tér rá Morus az értelmi érvekre.

⁵¹ „For as the canker corrupteth the body ferther and ferther, and turneth the hole partes into the same deadly sykenesse: so dothese heretykes crepe forth among good simple soulys” Thomas MORE, *A Letter of syr Tho. More knyght impugnyng the erronyouse wrytyng of John Fryth against the blessed sacrament of the aultare = St. Thomas More's Letter to Bugenhagen, i. m.*, 233/34–234/2.

⁵² „And so the blessed sacrament that is in and euer hath in all Christendom ben holden of all sacraments the chyef & nat onely a sacrament but the very selfe thyng also which other sacraments bytoken, & whereof all other sacraments take thyr effecte and strength” *Uo.*, 234/31–235/2.

⁵³ „certain olde lymmes of the deuyll” *Uo.*, 236/22.

⁵⁴ „he is fayne for the defence of thys error, to flyt in conclusion fro the faith of playne and open scypture & so farre falle to the newe fangled fantasyes of folysshe heretykes, that he wyll for the allegorye dystoye ye trwe sense of he letter, in mayntanaunce of a new false secte, agaynste the hole trew catholyke faith so fully conffyrmed and continued in Crystes whole catholyke faith so fully conffyrmed and continued in Cystes whole catholyke chyrche thys xv. C. yere together.” *Uo.*, 236/23–30.

Következik a tekintélyérv. Morus a tanítás stabilitását védi, amikor veszélyesnek és átalmasnak véli, ha bárki engedhetne fantáziájának a Szentírás szövegének értelmezése kapcsán. Ugyanis, ha minden újító az egyház tanítói hagyományával szemben azt hozhatná ki a szövegből, amit akar, akkor a keresztény hitelvek nem állhatnának meg, s hamar elpárolognának. Szent Jeromosra hivatkozik, aki a katolikus egyház közösségének konszenzusát⁵⁵ vallotta az önkényes és a szubjektív magyarázatokkal szemben. A katolikus keresztény világ közös hitére⁵⁶ és az egyházatyák tanítására hivatkozik Morus az új szekták és a fiatalember nézeteivel szemben.

Morus szerint Krisztus úgy adta elő, hogy az ő megtöretett testét enniük, s a kiottatott vérének inniük kell, hogy egyikük sem gondolta, hogy itt példázatról vagy allegoriáról lenne szó, hanem számukra egyértelmű volt, hogy Krisztus az ő valóságos testéről és vérééről beszél.⁵⁷ Mindez másfél évezredig mindenkinek természetes volt, de aztán jött a négy öreg róka (Wycliff, Oecolampadius, Tyndale, Zwingli), akik – most jön az *ad hominem* szarkazmus – hamis hasonlataikkal szánalmasan megfergették ezt az egyszerű, bolond fiatalembert.⁵⁸

Morus az utolsó lapokra tartogatja az ellenfele számára talán legérzékenyebb érvet. Frith reformátor társára, Robert Barnes-ra hivatkozik, akitől, mint írja, kapott egy levelet. Barnes szerint Morus téved, amikor a valóságos jelenlét tagadásának eretnek tanítását önéki tulajdonítja, s kilátásba helyezi, hogy ír majd egy könyvet ellene, amelyben egyértelműen kifejti a Krisztus testének valóságos jelenlétéről vallott hitét. Morus megpróbálja összeugrasztani az idősebb, érett korú, teológiai doktorátussal is rendelkező tanult reformátort ezzel a „fiatalemberrel”, rámutatva, hogy még saját eretnek társa is szörnyülködik a tanításán.⁵⁹

Morus reményét fejezi ki, hogy az értelmes embereket nem vezeti félre ez a gyermekes érvelés, s Frithszel ellentétben ők nem fogják Jézust otthagyni, mint ahogyan egyes tanítványai is tették (Jn 6, 66–68). A fiatalember gyermekded filozófiája és szofisztikája helyett inkább a Megváltó örök életet adó szavaira hallgassanak. És itt Morus hangja lelkipásztori lesz. „Kérem az Urat, hogy árássa őreá is ki a kegyelmét, hogy saját zavaros fantáziája ellenében tudjon hinni őbenne, s erre az örök életre vezesse el őt és mindnyájunkat, oda, ahol immár a bármilyen szentség leple vagy fátyola nélkül színről színre látjuk a mi áldott Megváltónkat, s az igazság fényes tükrében a Szentháromság mindegyik személyét egyértelműen megpillanthassuk, hogy akkor

⁵⁵ „consente of the commune” *Uo.*, 239/29.

⁵⁶ „common faith of all catholyque christen regions” *Uo.*, 240/4.

⁵⁷ „the herers perceived that he ment it not in a parable nor an allegory / but spake of hys very flesshe and hys very blood in dede” *Uo.*, 241/11–14.

⁵⁸ „with theyr false symilitudes pytiously deceived, eyther the syplycyte or the lightness of thys sely yonge man” *Uo.*, 241/24–25.

⁵⁹ „it well contenteh me that frere Barns beynge a man of more age, and more rype dyscressyon and a doctor of diuninyte, & in these thinges better lerned than thys yonge man is / abhorreth thys yonge mannes heresy in this point, as well as he lyketh hym in many other” *Uo.*, 256/8–12.

egyértelműen belássuk és megértsük, hogy Krisztus egy teste valóban sok helyen lehet egyszerre. Mert csak azok tartják ezt lehetetlennek, akik saját zavaros ostobaságuk miatt ezt elképzelhetetlennek tartják.”⁶⁰

3. *Frith válasza: A boke made by Iohn Frith prisoner in the tower of London answeringe vnto M mores lettur (1533. tavasz)*

Láttuk, hogy Morus egy szűk körnek szánta a Frith írásáról szóló cáfolatát. 1532 decemberében már meg is jelent, s Frith egykori tanára, Stephen Gardiner püspök otthonában pillantotta meg a könyvet, ahová a karácsonyi ünnepekre kiengedték a Towerből. Erről Morus részletesen beszámol az *Apology*-ban, s egyértelmű, hogy Morusnak még azután is működtek a megbízottjai, miután lemondott a lordkancellári tisztjéről. Frith válaszát, amely terjedelmében mintegy háromszor olyan hosszú, mint Morus írása, először nem sokkal 1533. július 4-én bekövetkezett mártírhalála után adták ki, csatolva ehhez azt az írást, amelyet 1533. június 23-án, tehát mintegy két héttel a kivégzése előtt írt a Newgate börtönében ezen a címen: *A hittételek, melyek miatt John Frith meghalt (The Articles Wherefore John Frith Died* – lásd a 3. számú szövegközlést).

A könyv szerkezetét a nyomdai tipográfia alapján rekonstruálhatjuk. A címlapot követi Frith előszava, majd az „alapok”-ról szóló fejezet, ahol mondanivalója summáját adja. Ezt követi Morus írásának részletes cáfolata, különösen Szent Ágoston alapján. Majd az egyház tanítóinak érvkészletét vonultatja fel (főleg Oecolampadius művei alapján). Egész aprólékosan szól majd a *consecratio* kérdéséről, a Barnes-hoz való viszonyáról. Ezt követi a páskabarány és az úrvacsora összevetése. Röviden rámutat, hogy miben különböznek nézetei a főpapokétól, s konklúzióval zárja könyve mondanivalóját.

A könyv előszavában „rettenetes tragédiának” („terrible tragedy”) nevezi azt, hogy írt korábban erről a kérdésről, hiszen a fájdalmas rabsága mellé ezáltal a legkegyetlenebb halálra váltotta meg a belépőjét. Hozzáteszi nyomban, hogy bár teste gyarló, lelki emberként boldogan kész ezt elfogadni.⁶¹ E sorok láttán felmerül az olvasóban, hogy Frith vajon nem túlzott ifjúkori vakmerőséggel kereste-e magának a mártírhalált? Érdekes adalék, hogy Frith most Morus kapcsán használja azt a kifejezést („to meddle in”), amit Tyndale a levelében írt neki, hogy Morus is „beleártotta magát” a vitába. Elmondja még, hogy Morus tudatosan kerüli saját írásának terjesztését, egyesek szerint azért, mert szégyelli azt. Noha Frith újabb könyvének részletes elemzésére nem vállalkozik, Marius szerint a Morusnak írt válasz csupán „ag-

⁶⁰ „Whych wordes I beseche our lord gyue thys yonge man the grace, agaynste hys owne frowarde fantasies to byleue / and to that same lyfe brynge hym and vs both / where we shall without the vaylee or coerynge of any maner sacrament, behold our blessed sayour face to face / & in that bright myrroure of trouthe the very one godhed of that thre lyke myghte & eche almighty persons, clerely beholde & perceyue both that t may and in ded is, and also how it maye be, that Cristes one body may be in many places at onys. Whych thing many that wyll not come there of folysshe frowardnes afferme to be playne impossible” *Uo.*, 256/ 21–31.

⁶¹ WRIGHT, *The Work of John Frith*, i. m., 322.

resszív újrafogalmazása” mindannak, amit Frith a *Christian Sentence*-ben leírt.⁶² Frith úgy érzékeli, hogy Morus nem értette meg kis írásának az alapjait, s ezért vállalkozik a bővebb kifejtésre.

Frith újra hangsúlyozza, hogy vannak hitigazságok (teremtés, megváltás, megigazulás, feltámadás, örök élet), amelynek megvallása szükséges az üdvösséghez, s ezeknek alapja a Szentírás szövege, amelyik csak egy igazságot hordoz, de azt az egyházatyák különféleképpen értelmezték. Ezért van szükség a hitvallásra és a szövegértelmezésnél a józan értelemre.⁶³ Frith nem dogmatikusan, hanem biblikusan gondolkodik. Nem amellet érvel, hogy ezt kell hinni, mert az egyház másfélezer éve ezt tanítja, hanem mindvégig a teljes Szentírást tartja nyitva maga előtt, s az egyes nehezen érthető helyeket a kanonikus szöveg fényében interpretálja. Rendszeresen analógiákat keres és talál az Ó- és az Újszövetségben Isten cselekedetéről és hűségéről. Végig az üdvtörténet perspektívája világít előtte, s a zsidók története és hite, mint a „hitbeli atyák története” paradigma számára. Isten lényegéhez tartozik ugyanis, hogy ő bár mindig újat cselekszik, mégsem változik. A természetének és cselekedetének legjellemző tulajdonsága, hogy ő ígéreteket ad és szövetséget köt. Szövetséget és ígéretet ad a bukott Ádámnak (az ősevangélium: Gen 3, 15), szövetséget köt Noéval (szivárvány), Ábrahámmal (körülmetékedés) és a Mózes által vezetett pusztai vándorlás népével. Ezt csak az érteti meg, aki nem az *analogia entis*, hanem az *analogia fidei* szerint gondolkodik.

Ezek után kezdődik a kommentár Morus szövegéhez. Frith úgy ír, hogy kiemel egy gondolatot Morustól, s azt sokszor háromszoros vagy akár tízszeres terjedelemben kommentálja, mintha ma egy számítógépen írt szövegbe „beékelné” saját mondanivalóját. Meg kell jegyeznünk, hogy Morus is ugyanígy válaszolt Tyndale-nek a *Confutatió*ban.

Arra a vádra, hogy Luther és a többi eretnek „mérge” zavarta meg a fiatal embert, Frith úgy válaszol, hogy ő nem azért hisz, mert Luther ezt vagy azt mondta, hanem mert a Szentírás ezt tanítja. Luther emberileg tévedhetett és tévedett is, de az üdvösség kérdését jól értette.⁶⁴ Hasonlóképpen Wycliff, Oecolampadius, Tyndale és Zwingli nézeteit nem a személyük miatt fogadja el, hanem azért, mert szerinte ők tisztábban magyarázzák az írást, s a bibliai szöveg benső dinamikája („the process of the text”) inkább az ő állításait igazolja.⁶⁵

⁶² MARIUS, *i. m.*, cliii.

⁶³ „In every text is but only one verity, for which it was spoken; and yet some texts there be, which of Catholic doctors are expounded in six or seven sundry fashions. Therefore we believe the article of our creed: in the other is no peril, s that we have a probable reason to dissent from them.” WRIGHT, *The Work of John Frith*, *i. m.*, 331.

⁶⁴ „Luther is not the prick that I run at, but the Scripture of God. I do neither affirm nor deny anything because Luther so saith, but because the Scripture of God doth so conclude and determine. I take not Luther for such an author that I think he cannot err, in certain points, although not in such as concern salvation and damnation; for in these, blessed be God!” *Uo.*, 341.

⁶⁵ „more purely expound Scripture, and that the process of the text doth more favour their sentence” WRIGHT, *The Work of John Frith*, *i. m.*, 342.

Hosszas kitérő után Frith visszatér Morus szövegéhez. Frith is szarkasztikussá válik ezen a ponton, s rámutat, hogy Morus eddig racionálisan érvelt, de itt a teológia magasztosságát a szofisztika koszos szennyesével cserélte fel.⁶⁶ Frith sem nélkülözi az *ad hominem* érvelést: Morus fecsegése („babbling”) kapcsán írja, hogy szégyellhetik magukat a papok, hogy egy ilyen tudatlan szószólót („proctor” [lord protector?]) fogadtak védelmükre.⁶⁷ Végezetül arra, hogy Morus azzal lökte félre Frith imádságát, hogy a fiatalember nem mester, hogy ilyet tanítson, és hogy szerinte minden asszony jobb imádságot mond el, amikor magához veszi a szentséget, Frith ezt válaszolja: „bárcsak megadná Isten, hogy olyan tanult asszonyok lennének közöttünk, akik mindkettőnket tanítanának imádkozni.”⁶⁸ Elmondja még, hogy ő nem „előírta” ezt az imádságot, csak megosztotta az olvasóval a sajátját, hogy segítséget adjon a tudatlanoknak. Ő csak buzdítani és tanítani akar minden embert, hogy éljenek az oltárszentséggel, vagyis tartsák állandó emlékezetükben, s emésszék azt „lelkük legmélyebb beleiben”. Nem tehet ezért egyebet, minthogy megismétli⁶⁹ trinitárius imádságát, s az olvasók majd eldöntik, hogy helyesen tette-e ezt vagy nem.

Frith ezek után Pál apostolnak az úrvacsorára történő emlékeztetését⁷⁰ a korinthusiakhoz írt 10. és 11. fejezetének kommentálása⁷¹ alapján foglalja össze nagyon szépen. Tudomásom szerint senki sem mutatta ki, hogy itt Frith Luthernek az oltárszentségről szóló 1518-as sermójából vesz át egy gondolatot, szinte szó szerint. Luther így írt: „Mert amiképpen a kenyér sok összezúzott búzaszemből készül, s eképpen sok búzaszem teste az egy kenyér testévé válik, amelyben az egyes búzaszemek elvesztik a saját testüket és formájukat, és a kenyér közös testét öltik magukra, s ugyancsak a szőlőszemek is elvesztvén saját alakjukat, a bor és ital közös testévé válnak – ugyanúgy lesz velünk is, ha ezzel a szentséggel helyesen élünk.”⁷²

⁶⁶ „Hitherto hath M. More reasoned reasonably: but now he beginneth to decline from the dignity of divinity into the dirty dregs of sophistry.” *Uo.*, 383.

⁶⁷ „I say it is a shame for our prelates that they have gotten such an ignorant proctor to defend them” *Uo.*, 399.

⁶⁸ „I would to God that every woman were so well learned that they could teach us both.” *Uo.*, 423.

⁶⁹ Apró eltérés van a két változat között: az egyes szám első személyt többes számra változtatja, ill. az utolsó mondatot (a doxológiát) a második változatban elhagyja.

⁷⁰ „maundy of remembrance” *Uo.*, 428.

⁷¹ *Uo.*, 428–439.

⁷² LUTHER Márton, *Krisztus valóságos szent testének sacramenumáról* = L. M., *Bűnbánat, Kereszttség, Úrvacsora: Három sermo a szentségekről 1519*, ford. WICZIÁN Dezső, Bp., Magyarországi Luther Szövetség, 1994 (Magyar Luther Füzetek, 4), 38–39. Frith: „the bread and wine have another property, for the which it is called our body; for in that the bread is made one bread of many grains of corns, it is or body, signifying that we, that we be many, are made one bread, that is to say one body. And in the wine is made one wine of many grapes, it is our body, signifying that though we are many, et in Christ and through Christ we are made one body and members of each other.” WRIGHT, *The Work of John Frith, i. m.*, 430.

Frith szövegének nincs kritikai kiadása, s csak az 1533-as (illetve annak egy évtizeddel későbbi változatai), valamint a negyven évvel későbbi, „a rendszerváltozás” idején a John Foxe által 1573-ban összeállított Tyndale, Frith és Barnes összes munkáit (*Whole Workes*) tartalmazó Folio-kiadás áll rendelkezésünkre. Russell modern tipográfiával Foxe kiadását vette alapul 1881-ben; s N. T. Wright 1978-ban Russell kiadását adta ki facsimile formában, azt néhány saját jegyzettel megtoldva. Valószínűleg a kritikai kiadás hiánya miatt kerülhetett el a kutatók figyelmét ez a nyilvánvaló párhuzam Lutherrel.

Az utolsó összefoglaló szavakban Frith arra kéri az olvasót, hogy tiszta szemmel („single eye”)⁷³ és ne versengő lélekkel („contentius heart”) olvassák a könyvét. A külső körülmények kényszerítették könyve megírására, hiszen Gardiner, Winchester püspöke felrótta neki, hogy sokakat megsértett az első rövid írásával. Megerősíti azt a korábbi – s a mai olvasó számára érdekes kultúrtörténeti adalékot is hordozó érvét, hogy a szentség ugyanolyan jel, mint a „cégértábla” a vendégfogadók bejáratánál: a cégértábla utal valamire, de önmagában még nem csillapítja a szomjat.⁷⁴ Nem önmagában hat a szentség – ez mágia lenne! –, hanem csak akkor, ha általa jobban belénk vésődik Krisztus halálának titka. Végezetül az olvasó bocsánatát kéri, hogy könyve túl hosszúra sikeredett, de úgy találta, vannak dolgok, amelyeket többször is el kell mondani ahhoz, hogy mások megértsék azt. Kéri a keresztény olvasót, imádkozzanak Isten igéje növekedéséért, s azért, hogy az ő bilincsei által is Krisztus neve dicsőíttessék. A mártírium egészen ritka önreflexiójának dokumentuma ez a vallomás.

Összefoglalás

Tanulmányunkban a korai Tudor-korszak hitvitáinak egyik kevésbé ismert epizódját világítottuk meg. Morus Tamás Lutherrel és Tyndale-lel szemben már többször is megcsilllogtatta polemizáló készségét, hitvédő szenvedélyét. Noha nem volt felszentelt pap, ízig-vérig teológus volt, s megnyilvánulásait a *furor theologicus* jellemezte. Talán túlzott aggodalommal féltette Krisztus egyházát a szubverzív eretnek eszmék bomlasztásától. Humanista tudósként szellemi műveltségben messze felette állt fiatal vitapartnerei világi tudományokban való tájékozottságánál. A Szentírást is kétségte-

⁷³ Tyndale ugyanezt a jézusi *Hegyi beszédből* való kifejezést használja a wormszi Újszövetség (1526) utószavában.

⁷⁴ „if a man wot not what it meaneth, and seeketh health int he sacramant and outward sign; the he might be well likened unto a fond fellow, which, when he is very dry, and an honest man show him an alepole and tell him that there is good ale enough, would go and suck the alepole, trsuting to get drink out of it, and so to quench his thirst [...] the alepole doth siginiy good ale, yet the alepole itself is no good ale.” WRIGHT, *The Work of John Frith, i. m.*, 334. „As the Jew hanging before the tavern door is more than bare Jew: for besides the substance of Jew, it is a sign that there is wine to be sold.” *Uo.*, 446.

lenül igen alaposan ismerte.⁷⁵ Nem rendelkezett viszont a reformátoroknak a Szentírás egészét az *analogia fidei* egységében látó, az Ó- és Újszövetséget folyamatában olvasó („process of the text”), azt tipologikusan és intertextuálisan értelmező és a világot is intratextuálisan⁷⁶ látó szemléletével.

A reformátorok azonban a szöveg világában éltek. Nem a világból tekintettek a Bibliára, hanem a Bibliából a világra. A néha kétségtelenül irritáló magabiztosságuk mögött ez a tapasztalat húzódik meg. A rendkívül tehetséges ifjú Frith-nek láthatóan imponált, hogy a nagy tekintélyű Morus Tamás egy rövid írását válasza méltatta, s ezen felvillanyozva háromszor olyan hosszú értekezést írt, mint Morus. Vitájukból jól kivehető, hogy az eucharisztia kérdése mögött hermeneutikai különbségek voltak: az a Szent Ágoston *De Doctrinájára* visszavezethető (ám ma is élő) dilemma, hogy mit lehet/kell/szabad a Bibliában literálisan, azaz szó szerint, és mit lehet/kell/szabad metaforikusan érteni. Úgy is mondhatnánk, hogy ez a polémia elsősorban az olvasásról és az értelmezésről szólt.

Véleményünk szerint tehát a hermeneutika és nem a skolasztika kontextusában helyes ezt a disputát megközelítenünk. Az utóbbira két példát idézünk. Horton Davies az angol istentiszteletről szóló nagyszabású munkájában miután korrekten összefoglalja Frith-nek az eucharisztiaval kapcsolatos nézeteit, megállapítja, hogy Frith az isteni kegyelmet hangsúlyozta a skolasztikus omniprezencia felfogással szemben. Szerinte ez a kegyelem képes egyedül mozgásba hozni a szentségek erejét az egyházon belül, s az egyháznak nincs joga az isteni omnipotenciára való hivatkozással kontrollálni az Isten kegyelmét.⁷⁷ Walter Gordon 1976-os tanulmányában részletesen elemzi Frith és Morus vitáját. Tézise szerint a fiatal protestáns teológus nem ismerte eléggé Aquinói Szent Tamás teológiáját, és azt tanította, hogy bár egy test természetes módon nem lehet jelen egyszerre két helyen, Krisztus mégis úgy van *localiter* a mennyben, hogy *sacramentaliter* jelen van az oltáriszentségben.⁷⁸ Igazat kell adnunk Hardnak, aki szerint a 16. századi egyház pozíciója nem tekinthető azonosnak Aquinói Szent Tamás vagy bármely más teológus nézetével. Frith nem a kortárs teológusoknak írt latinul, hanem a nép nyelvén angolul, s a köznép gondolkodását a 13. század óta elterjedt úrnapi körmenetek, illetve a naponkénti szentségimádás határozták meg: a vallási élet sokszor mechanikussá vagy babonássá torzult.⁷⁹

Frith azt tanította, hogy az eucharisztia tana az üdvösség szempontjából másodlagos kérdés, s szeretettel kell tolerálni a másik fél pozícióját. Ám ez a tolerancia nem a

⁷⁵ Germain P. MARC'HADOUR, *The Bible in the Works of St. Thomas More*, 5 vols., Nieuwkoop, De Graaf, 1969–1972.

⁷⁶ Vö. George A. LINDBECK, *A dogma természete: Vallás és teológia a posztmodern korban*, ford., szerk. bev. ITZÉS Gábor, Bp., Hermeneutikai Kutatóközpont, 1998 (Hermeneutikai Füzetek, 17), 184–204.

⁷⁷ Horton DAVIES, *Worship and Theology in England from Cranmer to Hooker*, Princeton, Princeton University Press, 1970, 95–98.

⁷⁸ GORDON, *A Scholastic Problem*, i. m., 148.

⁷⁹ HARD, *The Life and Writings of John Frith*, i. m., 196–197.

hitelv és annak kifejtésének szabadságát korlátozza. Azt viszont jelentheti, hogy a világi hatalom erejével senkit sem szabad hitének megtagadására és elhagyására kényszeríteni. Ezért a meggyőződését vállaló és megvalló hitéért adták át az egyházi hatóságok a világi hatalom kezébe John Frith-et, s ezért a nézetéért kellett 1533. július 4-én máglyán elégnie.

A helyzet iróniája, hogy még Thomas Cranmer (1489–1556) – aki 1533 júniusában lett Canterbury érseke – írta alá Frith halálos ítéletét a reálprezenciát tagadó eretnoksége miatt. Huszonhárom évvel később viszont ugyanez a Cranmer Véres Mária uralkodása alatt maga is máglyahalált halt protestáns hitéért.⁸⁰ Cranmer az 1530-as évek közepén adja fel a katolikus eucharisztia-felfogást, s új nézetei sokszor meglepő hasonlóságot mutatnak Frith felfogásával (például a páskavacsora és az úrvacsora kérdésében), sőt, amíg Frith nyitottságot mutatott a lutheri tanítás iránt, addig Cranmer nézeteit sokkal markánsabban határozta meg a helvét felfogás.⁸¹ A Cranmer által 1533-ban még elítélt úrvacsoratan később az anglikán egyház hivatalos tanítása lett. Joggal mondhatták egyesek, hogy az anglikán egyház úrvacsoratan Frithen keresztül Bázeltől érkezett.

Frithszel lehet nem egyetérteni, nézeteit lehet vitatni vagy akár cáfolni. Amit azonban nem lehet elvitatni tőle: a becsület, a bátorság és a tiszta lelkiismeret. Azt írja ugyanis 1533. június 23-án, két héttel kivégzése előtt a hittestvéreinek szóló, s a könyve végéhez csatolt, megrázó erejű, akár saját sírfeliratának is tekinthető, *A hitelvek, amelyekért John Frith meghalt* című személyes vallomásában, hogy három dolog miatt nem tudja elfogadni a transzszubsztanciáció tanítását. Először azért, mert az a Szentírással és az egyház hithű tanítóinak írásával ellenkezik. Másodszer azért, mert saját példájával nem akarja arra kényszeríteni Krisztus egyházát, hogy a *Credó*-ban megvallott hitelveken kívül más elvek is szükségesek az üdvösséghez, s ezáltal is tanúsítani kívánja, hogy az egyháznak nincs joga bárkit is személyes hitével ellentétes tanításra kényszeríteni a kárhozat fenyegetésével. Harmadszer azért, mert Isten előtt nem mer oly vakmerő lenni, hogy esetleges engedékenységgel a papok igazolhassák, hogy ezt a kérdést az üdvösséghez szükséges tanításnak kell tekinteni. Ezáltal ugyanis elárulná mindazokat a németeket, akik nem hisznek abban, hogy a kenyér és a bor szubsztanciája Krisztus testének és vérének szubsztanciájává változik. A németek, akár Luther, akár Oecolampadius oldalán állnak, igazolni fogják őt. Frith nemcsak a saját, hanem a tőle eltérő nézetek szabadságáért ment önként máglyára. „Aki nek a lelkiismeret tiszta, az nem gondolhatja, hogy jogosan halok meg, jó lelkiismerettel ugyanis senki sem mondhatja, hogy a transzszubsztanciáció tanítása nélkülözhetetlen az üdvösséghez, még akkor sem, ha valóban igaz lenne az.”⁸²

⁸⁰ Uő, *John Frith and Thomas Cranmer on the Eucharist: Is there a connection?* (kézirat). Ezúton mondok köszönetet a szerzőnek a kézírata rendelkezésemre bocsátásáért.

⁸¹ Uő.

⁸² „And surely I think there is no man that hath a pure conscience, but he will think that I die righteously;

John Frith írta az első angol nyelvű értekezést az eucharisziáról,⁸³ s ő volt az első protestáns mártír, akit Angliában a hitéért égettek el. Tanulmányunk elején feltettük a kérdést, hogy vajon Frith nem kereste-e ifjúkori vakmerőséggel a mártíriumot. Azt válaszolhatjuk, hogy ő azok közé tartozott, akik a Krisztus egyházának történetében életükkel és halálukkal az úgynevezett „deontologikus etikát” képviselték. A deontológia olyan következetesség, amely tudatosan nem kíván számolni e magatartás esetleges negatív következményeivel. Egy deontológus számára a kötelesség elsőbbséget élvez a következménnyel szemben. A deontológia a rejtett gondviselésre alapul. Az ilyen deontológusok számára a következmények figyelmen kívül hagyása nem értelmetlen, mert hiszik, hogy Isten akkor is irányítja a történelmet, mikor gondviselése nem szemmel látható. Épp ezért Isten a felelős minden olyan jó és rossz következményért, amely a kötelességünkhöz való ragaszkodásból fakad. Gondviselésbe vetett hit nélkül a minden áron való kötelességteljesítés vakmerőnek és felelőtlennek tűnhet.⁸⁴

FÜGGELÉK Szövegközlések

1. Levél, melyet John Frith írt Krisztus evangéliuma hű követőinek, amikor a Towerben raboskodott Isten igéje miatt az Úr 1532. esztendejében (1532)

Kegyelem legyen és békesség Istentől, a mi Atyánktól a Jézus Krisztusban, a mi Megváltónkban, mindazokkal, akik valóban szeretik az Urat. Ámen. (Lásd Róm 1, 7.)

Drága testvéreim az Úrban! El sem tudom mondani, mekkora öröm és szívbeli vigasztalás számomra az, hogy láthatom, hogyan munkálkodott bennetek Isten ez idáig, és mennyire munkálkodik bennetek most is. (Lásd Ef 1, 15–18.) Mert sokan járnak az Úrnak útját azon parancsolat szerint, hogy úgy szeressük egymást, ahogy Ő szeretett minket. (Lásd Jn 13, 34.) Megismertem a bennetek lévő hitet (lásd Róm 12), és tanúsíthatom, hogy nem színleltek azt, mert nemcsak szóval és nyelvvel szerettek, hanem cselekedettel és valósággal. (Lásd 1 Jn 3, 18.)

Mi lehet nagyobb próba egy hűséges szívnek annál, mint arra vállalkozni, hogy ne csupán segítse és mások által támogassa a szegény elnyomottakat (melyet lehetetlen veszélyek nélkül vállalnunk), hanem személyesen is meglátogassa őket, és elintézz

for that this transubstantiation should be a necessary article of the faith, I think no man can say with a good conscience, although it were true indeed. By me, Jon Frith.” WRIGHT, *The Work of John Frith*, i. m., 455.

⁸³ *Uo.*, 55.

⁸⁴ Vö. David BAER, *The Struggle of Hungarian Lutherans under Communism*, College Station, Texas A&M University Press, 2006, 77.

ze, hogy semmiben se szenvedjenek hiányt sem a lelki nyugalom, sem a testi kényelem terén, a világi uralkodók kegyetlen elnyomásáról és szörnyű fenyegetéséről nem is beszélve. Hiszen ezektől a zsarnokoktól minden olyan rettenetes kínzás kitelik, amit csak el tudnak képzelni.

Ez a bizonyíték arra, hogy felkészítették magatokat a Krisztus keresztiére azon bölcs ember tanácsa szerint, aki azt mondta: „Fiam, ha az Úr útját akarod járni, készülj fel a megpróbáltatásokra.” Ez bizonyítja, hogy számot vetettél magaddal, és be kell fejezned a tornyot, amit elkezdted építeni. (Lásd Lk 12, 28–30.) „Meg lévén győződve arról, hogy aki elkezdte bennetek a jó dolgot, elvégzi a Krisztus Jézusnak napjáiig” (Fil 1, 6), „aki megfizet mindenkinek az ő cselekedetei szerint.” (Róm 2, 6.)

Bár lehetséges, hogy Isten, az Ő titkos ítélete szerint egy ideig távol tartja vesszejét néhány olyan embertől, akik az Ő nyomdokain járnak, de hamarosan számítsanak rá, mert semmi kétség afelől, hogy „mindazok is, akik kegyesen akarnak élni Krisztus Jézusban, üldöztetni fognak.” (2Tim 3, 12.) „Mert akit szeret az Úr, megdorgálja, megostoroz pedig mindent, akit fiává fogad. Ha a fenytést elszenveditek, akkor veletek úgy bánik az Isten, mint fiaival; mert melyik fiú az, akit meg nem fenyt az apa? Ha pedig fenytés nélkül valók vagytok, melyben mindenek részesültek, korcsok vagytok és nem fiak.” (Zsid 12, 6–8.)

Mégsem szabad azt feltételeznünk, hogy a minket legjobban szerető Atyánk azért tesz így, mert örül vérünk ontásának vagy megbüntetésünknek, hanem egyedül a mi javunkra cselekszik, hogy szentségéből részesüljünk. Jó reménységünk van arra, hogy egy napon megszűnnek majd a még bennünk maradt és minket veszélyeztető bűnök is, melyek tagjaink gyengesége miatt a lélek és az akarat ellen lázadoztak, s azokat elnyomva uralkodni akartak rajtunk. Ezt ki is fejtettem a tisztítóútról szóló tanító jellegű könyvemben, melyet bátran ajánlok mindenkinek, aki tovább akar tájékozódni a témával kapcsolatban.

Isten korábban már megadta nekem a lehetőséget, hogy erről elmélkedjem, és most úgy tetszett neki, hogy ezt rajtam a gyakorlatba is átültesse. Mindig is azt gondoltam, hogy az Úr igéjének követése előbb-utóbb az életembe fog kerülni. Ha a király kegyelmébe fogadna is, és nem engedné, hogy ezek a véreskezű edomiták a káromra kiéljék magukat, mégsem hiszem, hogy megmenekültem, hanem inkább azt gondolom, hogy Isten halogatja kissé a dolgot, hogy még egy ideig azt cselekedhessem, amire Ő kiválasztott engem, és hogy így használjon fel engem az Ő dicsőségére.

Esdve kérem az Úr összes hű követőjét, hogy övezzék fel magukat ezzel a gondolattal, és vegyék magukra a kereszt jelét. Ne vessenek keresztet, mint ahogy azt a babonás tömegek teszik, hanem vegyék magukra, ezzel jelezve, hogy mindig készek elfogadni a keresztet, amikor csak úgy tetszik Istennek, hogy rájuk helyezze azt. A napot, melyen ez még nem történik meg, tekintsek ajándéknak, és adjanak hálát az Úrnak, aki ezt tőletek idáig még távol tartotta. Amikor pedig eljön, ne legyetek szomorúak, mert ez nem új dolog, hanem mindig is erre vártatok.

Ne kételkedjete, mert „hű az Isten, aki nem hágy titeket feljebb kísértetni, mint elszenvedhetitek; sőt a kísértéssel egyetemben a kimenekedést is megadja majd, hogy elszenvedhessétek.” (1 Kor 10, 13.) Mert vagy megvakítja ellenségeiteket, és elveszi zsarnoki hatalmukat, vagy ha meg is engedi nekik, hogy szándékukat véghezvigyék, és a sárkány árvizet is zúdítana a nyakatokba, akkor megnyitná a föld gyomrát, hogy elnyelje őket. (Lásd Jel 12.) Ő ilyen hűséges, és gondja van arra, hogy segítsen rajtunk, amikor a teher túl nehéz a számunkra.

Ha Egyiptomba kell menned, eléd küldi Józsefet. Igen, úgy gondoskodik rólad, hogy földi életedben édesapád és édesanyád helyett száz apát és anyát is kapnál, a házad helyett pedig száz házat, ahogy ezt én már meg is tapasztaltam. Az eljövendő életben pedig örökké tartó örömöd lesz Jézussal, a mi Megváltónkkal. (Lásd Mk 10, 17–31.)

Mindamellet, mivel ez az állhatatosság nem tőlünk származik, ahogy azt Szent Ágoston is mondja, mert nem volt soha még egyetlen olyan gyenge ember sem, még a valaha élt legnagyobb bűnös sem, hiszen természeténél fogva minden ember ugyanilyen gyenge és nagy bűnöket követ el, kivéve, ha Isten Lelke és ereje tartja vissza ettől. „Kérlek pedig titeket atyámfiai a mi Urunk Jézus Krisztusra és a Lélek szerelmére, tuskodjatok velem együtt az imádkozásokban” (Róm 15, 30), hogy az Ő országának és dicsőségének edényei legyünk, akármilyen idők is következzenek ránk az Ő akaratából.

„Hogy a mi Urunk Jézus Krisztusnak Istene, a dicsőségnek Atyja adjon néktek bölcsességnek és kijelentésnek Lelkét az Ő megismerésében; és világosítsa meg értelmek szemeit” (Ef 1, 17–18), hogy megismerhessük az Ő útjait, örökké dicsérve az Urat. Ha valamelyik testvérünknek úgy tetszik, hogy a könyveinkben esetlegesen található kétes helyekről írjon, akkor nagyon örülnénk ennek, és azt hiszem, hogy ez számunkra is gyümölcsöző lenne. Mert vállalkozom arra, hogy minden szempontból kielégítő választ adjak nekik Isten segítségével, akinek kezébe ajánlom magam, hogy örökké vezessen és óvjon engem. Ámen.

John Frith, fogoly Jézus Krisztusért, aki mindig az Ő akaratának megnyilvánulására vár.

(Fordította: Bellák Erzsébet)

2. Keresztény tanítás és igaz vélemény Krisztus testének és vérének nagyméltóságú Szentségéről, melyet a Szentírás tekintélye és a régen élt teológusok jelentettek ki. Nagyon fontos, hogy manapság minden igazi hívő elolvassa. (1532)

Úgy éreztem, írnom kell egy rövid tanító jellegű értekezést, mert egyre növekvő nézeteltérés és megosztottság uralkodik az egység Szentségével és Krisztus Urunk szavainak értelmezésével kapcsolatban. Teszem ezt azért, hogy senki lelkiismerete se nyugtalanodjon vagy gyötrődjön, és hogy Isten kegyelméből megbékítsem mindkét pártot, hogy veszekedés nélkül elfogadják egymást baráti szeretettel Krisztus buz-

dítása szerint, aki azt szeretné, hogy úgy szeressük egymást, ahogy Ő szeretett minket, és azt kívánja, hogy a szeretet által lehessen felismerni az Ő igazi tanítványait és hű követőit. (Lásd Jn 13, 34–35.)

Az első fejezet bizonyítja, hogy ez a hittétel nem szükséges az üdvösséghez. Először is el kell ismernünk, hogy ez nem olyan hittétel, amely üdvözíthet minket, vagy melyben hinnünk kell az örök kárhozat terhe mellett. Mert ha elhinném, hogy az Ő valóságos teste, húsa és vére anyagilag jelen van a kenyérben és borban, mégsem üdvözülhetnék, mert sokan hisznek ebben, mégis kárhozatukra veszik magukhoz a Szentséget. Mert nem az Ő jelenléte a kenyérben üdvözít engem, hanem a jelenléte a szívemben az Ő vérében való hit által (lásd Mk 16, 16), mely megtisztított bűneimtől és megbékítette az Atya haragját irántam. Még egyszer tehát, ha nem hiszem, hogy Ő testileg jelen van a kenyérben és a borban, attól még nem kárhozom el. Hiszen nem amiatt kárhozom el, hogy Ő nincs jelen a kenyérben, hanem azért, mert nincs jelen a szívemben a hitelenség által. Itt néhányan ezt mondanák erre: „Igaz ugyan, hogy az Ő jelenlétének hiánya a kenyérben önmagában nem kárhoztat minket, de mégis hinnünk kell, mert ez Isten ígéje, mert aki ebben nem hisz annyira, mint magában Istenben, az hazuggá teszi Istent. Ezért egy makacs elme, aki nem hisz ezeknek a szavaknak, elkárhozhat.” (Lásd 1Jn 5, 10.)

Erre azt feleljük, elhisszük, hogy Isten ígéje és ismerete igaz, de mi másként fogjuk fel a szentség igazi vételét, mint ti. Másodszor pedig számotokra egyértelműnek tűnnek Krisztus szavai az Írás szószerinti értelmezése miatt. Mi viszont úgy érezzük, hogy össze kell hasonlítanunk az igehelyeket, hogy a betű mélyére hatolva megpróbáljuk megérteni Megváltónk szándékát, aki e szavakat kimondta. Harmadszor azt mondjuk, hogy nem makacsságból cselekszünk, mert aki makacsul véd valamit, legyen az a dolog igaz vagy hamis, mindig felülvizsgálendő; hanem a lelkiismeretünket akarjuk megnyugtatni, melyet más igehelyek, bizonyos érvek és a teológusok köteleznek arra, hogy így gondolkozzon. Éppen ezért így kell ítélkeznetek nektek is, és véleményeitek megvédenetek (nem makacsságból, mert akkor vétkeztek), hanem hogy lelkiismereteteknek eleget tegyetek azon igehelyekkel kapcsolatban, melyek arra buzdítanak, hogy így vegyétek a szentséget. Egyik pártnak sem kellene hát megvetnie a másikat, mert mindegyik Isten dicsőségét keresi, és helyesen akarja értelmezni az Írást.

A második fejezet bemutatja az okot és az igehelyeket, melyek arra készítetnek, hogy a mai többségtől eltérően vegyük a szentséget. Tekintsünk tehát saját Mesterünk, Krisztus tanítására, aki mindig felebaráti szeretettel viseltetett mindenki iránt békében és egységben, és ha máshogyan nem tudtok elviselni, fogadjatok el minket gyenge testvéreiteként. (Lásd 2Kor 2, 1–11.) Ami pedig az okokat illeti, melyek arra készítetnek minket, hogy így vélekedjünk: tudjuk, hogy Krisztusnak, mielőtt szenvedett volna, természetes teste volt, melyet Szűz Máriától kapott a Szentlélek ereje által. Véleményünk szerint ez a test természetes volt és nem rendkívüli, hanem éppen olyan tulajdonságokkal rendelkezett, mint bármelyik test, kivéve a bűnt. Semmivel sem volt lehetségesebb e természetes test számára, mivel halandó volt és nem megdi-

csőült, hogy egyszerre több helyen legyen, mint az én testem számára. Tehát mikor ezeket a szavakat halljuk: „Ez az én testem” (Mt 26, 26), és tudjuk, hogy ezeket az előtt mondta, mielőtt a teste megdicsőült volna, és azt is tudjuk, hogy egy megdicsőületlen természetes test nem lehet egyszerre több helyen, és ha ezeket a szavakat úgy kell értenünk, ahogy elhangzottak, akkor Krisztusnak egyszerre legalább 12 vagy 13 helyen kellett lennie: a tanítványai szájában, és az asztalnál mellettük ülve. Ez arra késztet, hogy jobban megvizsgáljuk a dolgot, és megkeressük a helyes értelmezést. Ha pedig így tiltakoznátok, hogy Ő képes egyszerre több helyen jelen lenni, akkor azt feleljük Augustinus tekintélye által: „Corpus in quo resurrexit in uno loco esse oportet.” Vagyis: „Az Ő testének, melyben feltámadt, egy helyen kell lennie.” Ezek után pedig azt mondja, hogy a mennyben létezik tovább egészen addig, míg el nem jön ítélni élőket és holtakat. Most pedig, ha belátjuk azt, amit Szent Ágoston mondott, hogy Krisztus testének, melyben feltámadt (mely a megdicsőült teste volt), egy helyen kell lennie, akkor azt is mondhatjuk, hogy az Ő még meg nem dicsőült teste sem lehet egyszerre több helyen. Ebből következik tehát az is, hogy Krisztus nem lehet jelen a szentségben testével és vérével. Nem tudtok viszont egyetlen érvet sem felhozni amellett, miért kellene Krisztusnak egyszerre több helyen jelen lennie, és nem mindenütt jelenvalónak lennie. Ám Ő nem lehet mindenütt jelenvaló, ezért nem lehet egyszerre több helyen sem.

Ha erre azt válaszolnátok, hogy Ő képes mindenütt egyidejűleg jelen lenni, mert Ő maga is Isten, akkor mi azt feleljük, hogy az angyal a sírnál azt mondta: „Surrexit, non est hic.” Vagyis: „Nincs itt, hanem feltámadott.” (Lk 24, 6.) Ezért ha azt mondjátok, hogy Ő mindenütt jelen van, akkor hazuggá teszitek az angyalt. Ezen kívül, amikor felment a mennybe, az Írás tanúságot tesz arról, hogy egy felhőben tűnt el a szemük elöl, és két férfi állt a tanítványok mellett, így szólva: „Galileabeli férfiak, mit állotok nézve a mennybe? Ez a Jézus, aki felviteték tőletek a mennybe, akképpen jó el, amiképpen láttátok őt felmenni a mennybe.” (ApCsel 1, 1.) Itt, azt gondoljuk, valóban Krisztusról van szó, és hogy tényleg felvitetett tőlük a mennybe, ahogy erről az angyal is tanúságot tesz, és ahonnan eljön ítélni élőket és holtakat, ahogy ezt hitvallásunk is tanítja. Most pedig, ha meg tudjátok győzni saját lelkiismereteket afelől, hogy Jézus csak tréfálkozott a tanítványaival, és egyszerűen láthatatlanná tette magát, akkor legyetek csak boldogok ezzel a magyarázattal, mert Krisztus arra tanít minket, hogy ne veszekedjünk.

A harmadik fejezet megmagyarázza, hogy miért szólt így Krisztus, és ismerteti szavainak helyes értelmezését. Ha megkérdezték minket arról, hogy Krisztus miért mondta ezeket az egyszerű szavakat, ha azt kívánta, hogy szellemileg értelmezzük őket, akkor azt feleljük, hogy Krisztus és az Írás mindig így fogalmaz különféle okoknál fogva. Krisztus szőlőtőnek nevezi magát, tanítványait pedig szőlővesszőknek. Így tökéletesen megmagyarázza hatalmát, melyet ezer más szóval sem lehetne ilyen találoán kifejezni. (Lásd Jn 15, 5.) Mert ahol azt mondja: „Én vagyok a szőlőtő”, ott azt jelenti ki érzékletesen és valóságosan, ahogy a természetben található szőlővessző sem

hozhat gyümölcsöt, csak ha a szőlőtőn marad, éppen úgy a tanítványai sem cselekedhetnek semmit, csak ha Őbenne maradnak. (Lásd Jn 16, 6.) Tehát ahol azt mondja, hogy Ő a szőlőtő, akkor nem kötelez titeket arra, hogy hittételként fogjátok fel azt, hogy Ő a szőlőtő, hanem inkább értelmezzétek ezt misztikusan, hogy van a szőlőtőnek egy olyan tulajdonsága, mely olyan találóan jellemzi Őt, hogy (bizonyos szempontból) nem tud különbséget tenni a szőlőtő és saját maga között, hanem saját magát is szőlőtőnek hívja. Ezt a kifejezőmódot általánosan is használjuk. Ha valaki látja, hogy a szomszédjának a lova rendelkezik egy bizonyos tulajdonsággal, amivel a sajátja is, akkor azt mondja, hogy ez tetőtől talpig az ő lova. Ezzel nem azt akarja mondani, hogy a szomszéd lovának a szubsztanciája megegyezik az ő lovával, hanem hogy a szomszéd lovának van egy bizonyos tulajdonsága, mely olyannyira megegyezik a saját lováéval, hogy nem lehet őket megkülönböztetni egymástól.

Ehhez hasonlóan Krisztus ajtónak is hívja magát, nem mintha Ő anyagát tekintve ajtó lenne, hanem az ajtónak van egy tulajdonsága, mely rá is nagyon jellemző. (Lásd Jn 10, 9.) Mivel senki sem mehet be az erődbe, csak az ajtón keresztül, éppen így senki sem mehet az Atyához, csak Krisztuson keresztül. (Lásd Jn 14, 6.) Ezen tulajdonság miatt nevezi hát magát ajtónak. Így fejezi ki a mi érzéseink számára is, hogy milyen hatalma van, és miféle jóban részesülünk általa. Éppen így hívja ebben a szentségben is a kenyeret a testének és a bort a vérenek. (Lásd Mt 26, 26–27.) Nem mintha a kenyér és a bor az Ő természetes teste és vére lennének, hanem bizonyos tulajdonságaik miatt nevezi így őket.

Mert vette a kenyeret, és megtörte azt, azt parancsolva nekik, hogy egyenek belőle, mondván: „Ez az én testem, mely tiérettetek adatik: ezt cselekedjétek az én emlékezetemre.” (Lk 22, 19.) Mintha ezzel ezt mondta volna: „Eljött az idő, most el kell hagynom titeket. Mégis, olyan tökéletes jelet hagyok nektek, mielőtt elmegyek, hogy nem fogtok kételkedni abban, hogy a tiétek vagyok. Íme, én halálra adatom, és a testem megtöretik, ahogy most ez a kenyér is. De ne szomorkodjatok! Vegyétek és egyétek ezt a kenyeret, és fogadjátok be a gyomrotokba. Mert ez a kenyér lesz számotokra az én testem, mely értetek adatik. Mert amilyen valóságosan részesültök ebből a kenyérből, melyről érzéseitek által tudjátok, hogy bennetek van, épp olyan valóságosan részesültök az én testemből is, mely megfeszítették értetek, még akkor is, ha ez 1000 mérföldnyire történik is tőletek. Ezért nem kell hát kételkednetek vagy félnetek, ha távol vagyok tőletek, mert láthatjátok, hogy a halálom gyümölcse éppen olyan valóságosan a tiétek lesz, mint ahogy ez a kenyér bennetek lesz. De ha bizalmatlanná válnátok, akkor törjétek meg együtt ezt a kenyeret, és egyétek meg az én emlékezetemre, hogy még az érzéseitek is biztosak legyenek afelől, hogy hit által az én testemet veszitek magatokhoz, éppen olyan valóságosan, ahogy ezt a kenyeret eszitek.”

A negyedik fejezet egy másik hasonlatra hívja fel a figyelmet, és értelmezésünket a vőlegény és a menyasszony találó hasonlatával bizonyítja. (Lásd Mk 2, 19–20 és Jel 21, 2–3.) Ez a helyes értelmezése Krisztus szavainak, melyet sok tekintély is alátámaszt, ezen kívül pedig ez az Írás általános kifejezőmódja, melyet senki sem tagad-

hat, aki komolyan tanulmányozta azt. Olvashatunk arról, hogy Jákób oltárt épített, és Izráel Istenének nevezte el. (Lásd 1Móz 35, 7.) Azt is olvashatjuk, hogy Jákób egy angyallal tusakodott, és a helyet Pemel-nek nevezte el, vagyis Isten arcának. (Lásd 1Móz 32, 30.) Azt is megírva találjuk, hogy a húsvéti bárányt az Úr elhaladásának nevezték. (Lásd 1Móz 12, 23–24.) Még sok ehhez hasonló kifejezés található az Írásban. Mégsem hiszem, hogy lenne olyan együgyű ember, aki komolyan gondolja és meg is erősíti, hogy az az oltár volt Izráel Istene, vagy az a hely, ahol Jákób tusakodott, valóban Isten arca volt, vagy az a bárány volt az Úr elhaladása. Hanem azért adnak ilyen neveket, hogy amikor halljuk őket, rögtön tudjuk, mit jelentenek. Például az oltárt azért nevezte Jákób Izráel Istenének, mert a névnek azt kell alátámasztania, amiért adták, vagyis hogy Izráel Istenére gondoljunk. Ehhez hasonlóan nevezték el a tusakodás helyét is Isten arcának, hogy ez a név arra emlékeztessen minket, hogy Jákób itt Istennel harcolt, és szemtől szemben látta Őt. A bárányt is azért hívták áthaladásnak, illetve az Úr áthaladásának, hogy a név eszünkbe juttassa, hogy az Úr, amikor elvonult, megölte az összes elsőszülöttet Egyiptom földjén. Éppen ebből a célból hívják a kenyeret is Krisztus testének, hogy a név azt juttassa eszünkbe, hogy az Ő teste megtöretett éretünk, és éppen olyan valóságosan a miénk hit által, mint a kenyér is, amikor megeszszük. Éppen emiatt tette hozzá ezeket a szavakat, hogy cselekedjétek ezt az én emlékezetemre; ami mindent megmagyaráz, ha van eszünk a megértésre.

Ha egy vőlegénynek, aki örök hűséget esküdött menyasszonyának, messzi földre kell utaznia fontos üzleti ügyben, akkor azt mondaná felesége vizsgálatára: „Távoli földre kell utaznom sürgős ügyben. Mégis itt hagyok neked egy jelet, hogy olyannyira biztos lehess felőlem, mintha itt lennék veled. Vedd ezt a gyűrűt és húzd az ujjadra, mert ez az én esküm és ígéretem, melyet neked tettem, és meg is tartok. Ezért tartsd meg ezt az én emlékezetemre. Amilyen bizonyossággal van ez a gyűrű az ujjadon, olyannyira lehetsz biztos abban, hogy nem csaplak be. Ha pedig bizalmatlan kezdenél lenni irántam, akkor tekint erre a gyűrűre, ami az én esküm és ígéretem, majd ez bizonyítja érzedeid számára, hogy a tiéd vagyok. Ez még inkább igaz a Szentségben, mert az emberek gyakran visszavonják az ígéreteiket, és megcsalják menyasszonyukat, de Krisztus sohasem vonja vissza irgalmas kegyelmét, mellyel minket szeret. Ő nem hazudhat és be sem csaphat minket. Ezért nem kell kételkednünk ígéretében.

Az ötödik fejezet megmutatja, hogyan kell magunkhoz vennünk a Szentséget. Itt szólnunk kell arról is, hogyan vegyük a Szentséget, mert sokan meg vannak zavarodva ezzel a kérdéssel kapcsolatban. Néhányan annyira félnek attól, hogy nem tartják meg Krisztus rendelését, mely szerint a Szentséget két szín alatt vennünk, hogy inkább nem is veszik magukhoz, illetve nem mernek élni vele, csak akkor, ha a pap mindkét szín alatt szolgáltatja ki. Vannak olyanok is, akik nem riadnak meg, hanem fogalmuk sincs arról, hogy mit vesznek magukhoz, mert nem tisztelik Krisztus szándékát. Mindketten tévedésben vannak, habár az első eset inkább megengedhetőbb, mert ők sajnálják a legjobban, hogy megszegik Isten rendelését. De én meg-

mutatom neked azt a módot, mellyel mindig Isten rendelése szerint veheted a Szentséget, még ha a pap meg is tagadja tőled. Először is, nem kell törődnöd a pap szavaival, aki kiszolgáltatja neked a Szentséget. Mert ha emlékszel arra, hogy Krisztus milyen szándékkal szerezte a Szentséget, és tudod azt is, hogy arra kell minket emlékeztetnie, hogy az Ő teste megtöretett és az Ő vére kiontatott értünk a mi üdvösségünkre, és hogy ebben a hit által éppen olyan biztosak lehetünk (az Ő ígérete szerint), mint amilyen biztosak lehetünk a kenyérben az evés által. Ha emlékszel erre, amiről most beszélek (mert a pap is csak emiatt mondja az ígét), akkor, ha a pap elhagyja ezeket a szavakat, az nem árthat neked, mert már tiéd a hatás és a végső cél, melyért ki kell mondatniuk. Ha pedig teljesen mást mondana, mégsem csaphatna be téged, mert akkor biztosan tudod, hogy hazug. Éppen ezért, amikor felém nyújtja a Szentséget, akkor én Krisztus eredeti szándékára gondolok, és nem a pap szavaira. Az én Mennyei Atyámnak pedig így adok hálát:

„Áldott légy, legdrágább és könyörületes Atya, aki szereteteli kegyelmedből és jószágodból (a mi súlyos gáztetteink ellenére, melyeket Ellened elkövettünk) kegyesked-tél a Te egyszülött drága Fiadat elküldeni, hogy elszenvedje értem a halált, és megváltson engem. Áldott légy, Jézus Krisztus, Uram és Megváltom, aki végtelen szánalmadban a mi nyomorult állapotunkat látva önként vállaltad, hogy a Te teljességgel ártatlan tested megtöressen és véred kiontasson, hogy megtisztíts és megmoss engem, aki tele vagyok bűnnel. Azért, hogy erről nekünk biztosítékot hagyj, nemcsak a Te ígétet hagytad nekünk, mely a szívünket tanítja, hanem adtál nekünk egy jól látható jelet is, hogy érzéseink is biztosak legyenek ebben a nagy jótéteményedben. Hogy ne kételkedjünk abban, hogy a Te tested és szenvedésed gyümölcse is a miénk, éppen olyan bizonyosan, mint a kenyér, melyről érzéseink által tudjuk, hogy bennünk van. Áldott legyen az Igazság Lelke is, melyet a mi Atyánk küldött nekünk a mi Megváltónk, Jézus Krisztus által, hogy megvilágosítsa sötét tudatlanságunkat, és hit által elvezessen minket az Ő ismeretére, aki igazsággal teljes. Kérünk Téged, hogy erősítsd meg gyenge természetünket, és növeld hitünket, hogy dicsérhessük Istent, a mi legkegyelme-sebb Atyánkat, és Krisztust, az Ő egyszülött Fiát, a mi Megváltónkat, és Téged (ve-lük együtt), aki a Vigasztalónk vagy, akié legyen minden dicséret és dicsőség! Ámen.”

Így veszed a Szentséget Krisztus eredeti szándéka szerint. Ha pedig látod, hogy a pap a bort nem szenteli meg, ne riadj vissza. Így is egyértelműen tanúsítja lelkiismereted és érzékeid számára, hogy mi a Szentség célja, éppen úgy, mintha akár ezer áldást mondott volna felette. Arra figyelj inkább, hogy mit beszéltünk a kenyérről, és a borról is ugyanezt állapíthatod meg. Nem is kell erről többet beszélnünk.

Hanem inkább Istennek ajánllak titeket, azt kívánva, hogy egyre jobban megvilágosítson mindnyájatokat, hogy az Ő fényében járhassunk (lásd Jn. 12, 35), mindörökre Őt dicsérve. Ámen.

A párizsiak ellen, a világ íránt érzett megvetésből. Isten óvja a királyt!

(Fordította: Bellák Erzsébet)

3. *A hittételek, melyek miatt John Frith meghalt, és melyeket Newgate börtönében írt június 23-án, az Úr 1533. esztendejében*

Nincs kétségem afelől, drága testvéreim, hogy valamennyire bosszant titeket az, hogy teljes mértékben egyetlen párté a szó, és szabadon mondhatja ki, amit csak akar, míg a másoknak csendben kell maradnia, és nem hallgatják meg mondandóját pártatlanul. De ajánljátok ügyeket Istennek, aki hamarosan másként ítél majd. Addig is azonban felsorolom nektek azokat a hittételeket, melyekért elítélnék engem.

Az első hittétel

A következő két hittétel miatt hallgattak ki engem: Először is, hogy azt hiszem-e, hogy nincs tisztítóútz, mely megtisztítja a lelket evilági életünk után. Erre azt feleltem, hogy azt hiszem, nincsen, mert az ember két dologból áll: a testből és a lélekből. A testet pedig Krisztus keresztre tisztítja meg, melyet Ő helyez minden gyermekére, akit Ő befogad, szenvedés, világi elnyomás, üldözés, bebörtönzés stb. formájában. (Lásd Jn 15, 20–21.) A halál pedig véget vet a bűnnek, és a lelket Isten igéje tisztítja meg, melyet hit által fogadunk be mind a test, mind a lélek üdvösségére és megváltására. (Lásd Róm 10, 17.)

Ha viszont tudnék még egy harmadik alkotóelemünkről is, akkor boldogan elfogadnám a tisztítóüzet, de láthatólag nem tudok ilyenről, tehát tagadnom kell a pápa tisztítóüzét. Egyébként a tisztítóútz létezését nem sorolom azon szükséges hittételeink közé, melyekben hinnünk kell, hogy el ne kárhozzunk.

A második hittétel

Másodszor azt akarták tudni, abban hiszek-e, hogy az oltáriszentség Krisztus teste. Válaszom a következő: igen, hiszem, hogy Krisztus teste és a mi testünk, ahogy azt Pál apostol is mondja az 1Kor 10, 17-ben: „Mert egy a kenyér, egy test vagyunk sokan; mert mindnyájan az egy kenyérből részesedünk.”

Itt sok gabonaszemből lesz egyetlen kenyér, ez a mi testünk, ami arra utal, hogy mi, bár többen vagyunk, mégis egyetlen testet alkotunk: ehhez hasonlóan a bor is, habár sok szőlőszemből készül, mégis egyetlen bor.

Ami itt megtöretik, az Krisztus teste, azt jelezve, hogy Krisztus testének meg kell történnie, vagyis el kell szenvednie a halált, hogy megváltson minket bűneinkből.

Ilyenkor Krisztus testét osztják szét, arra utalva, hogy olyan valóságosan nyújtják a Krisztus testét és szenvedésének gyümölcsét minden hívő számára, mint amilyen valóságosan a szentségből részesülünk.

A szentségben Krisztus testét veszik, jelezve, hogy amilyen valóságosan a testi/külső ember magához veszi a szentséget ajkával és fogaival, olyan bizonyosan veszi a lelki/belső ember hit által Krisztus testét és szenvedésének gyümölcsét, és ebben olyan bizonyos, mint a kenyérben, amit magához vesz.

Erre azt kérdezték tőlem: Nos, nem hiszed, hogy ez az Ő természetes teste, húsa és vére, mely valóban jelen van a szentségben minden jelképes utalás mellett? Nem, nem hi-

szek ebben, feleltem én. Mégsem akarom, hogy bárki azt gondolja az én kijelentésemről, mely tulajdonképpen egy tagadás, hogy az egy hittétel. Hiszen éppen azt mondom, hogy ne nevezzünk ki saját magunktól szükséges hittételeket, hanem hagyjuk meg minden ember számára egyaránt, hogy erről maga ítéljen aszerint, ahogy Isten megnyitja a szívét, és egyik párt se ítélje el vagy kárhoztassa a másikat, hanem minden szempontból tápláljon felebaráti szeretetet a többiek iránt, és hordozza el gyengeségeiket. (Lásd 2Kor 2.)

Szent Ágoston szövege, melyet itt felhozunk ellenem, a következő: a szentségben Krisztus önmagát hordozta a saját kezében. Erre azt mondom, hogy Szent Ágoston alaposan magyarázza meg önmagát, mert máshol azt mondja: „Ferebatur tanquam in manibus suis”, vagyis bizonyos módon a saját kezében hordozta önmagát. Ezzel azt mondja, hogy hamarosan megérthetjük, miről is van szó. Még ha Szent Ágoston nem is magyarázta volna ilyen jól önmagát, még azt is mondja *ad Bonifacium* című művében, hogy a szentségi eszköz hasonlít arra a dologra, amit a szentség jelképez, és ezért sokszor ugyanaz a neve, mint amire utal. Tehát önmagát hordozza, mert hordozza az Ő testének és vérének szentségét, mely olyan nyilvánvalóan mutatja meg önmagát, mint semmi más. Ha elolvasod ezt a szövegrészt Szent Ágoston *ad Bonifacium* című művében, melyet utolsó könyvemben idézek, hamarosan megtalálod a választ.

Egy másik szöveget idéztek Chrysostomustól, mely első pillantásra az ő céljaikat szolgálja, de ha jobban mérlegeljük a dolgot, sokkal kevesebbet használ nekik, mint ahogy ők azt gondolják. Ez a következőképpen hangzik:

„Kenyeret és bort látsz-e? Eltávoznak-e belőled a csatornába, mint a többi hús? Isten mentsen! Mert ahogy a viasz is, ha tűz éri, anyagából semmi sem marad, ehhez hasonlóan gondold azt, hogy a szent titkokat megemészti a test szubsztanciája.”

Ezeket a szavakat ugyanannak a Chrysostomus doktornak a szavaival magyaráztam meg, aki egy másik igehirdetésben azt mondja ezzel kapcsolatban: „A lelki/belső szem, amint látja a kenyeret, felülemelkedik minden teremtményen, és nem gondol arra a kenyérré, melyet a pék süt, hanem az örök élet kenyérére gondol, melyet a misztikus kenyér jelképez.”

Most pedig vedd össze ezeket a szövegeket, és láthatod, hogy az utóbbi tökéletesen megmagyarázza az elsőt. Először is azt mondja: Kenyeret és bort akarsz látni? Másodszor azt válaszolom: Nem, mert a lelki/belső szem, mihelyst látja a kenyeret, nem gondol rá, hanem arra a dologra gondol, amit az jelképez. Így tehát látja is, meg nem is: látja a külső, testi szemeivel, de a lelki szemeivel nem látja, vagyis nem veszi figyelembe a kenyeret, illetve nem gondol rá. Ahogy mi is általában elmondhatjuk, amikor gondtalanul játszunk (valóban nem látom ilyenkor, mit teszek), akkor a szellemünk nem foglalkozik azzal a dologgal, amit testi szemeinkkel látunk. Ehhez hasonlóan válaszolhatunk a következő kérdésre is, amely így hangzik: Eltávoznak-e tőled a csatornába, mint a többi hús? Valóban nem, mondtam én, mert a többi hús csak a test táplálására szolgál, és a csatornába távozik, míg ez a hús, amit itt magamhoz veszek, lelki hús, melyet a hit vesz magához, és örökké táplál minket, testünket-lelkünket egyaránt, és sosem távozik a csatornába. Ahogy az előbb is mondtam, a testi szem lát-

ja a kenyeret, de mégsem foglalkozik vele, vagy gondol rá. Ehhez hasonlóan a testi ember megemészti a kenyeret és az eltávozik a csatornába, míg a lelki ember nem törődik vele, vagy gondol rá, hanem arra gondol, amit a kenyér jelképez. Mégis, a belső ember nem gondol erre, és nem is veszi figyelembe, hanem közvetlenül arra a dologra gondol, amit a kenyér jelképez.

Ezért mondta hát Chrysostomus valamivel az itt idézett szavak előtt: „Emeljétek fel elméteket és szíveteket, mellyel arra int minket, hogy azokra a mennyei dolgokra tekintsünk, melyeket a kenyér és a bor jelképez, és ne magának a kenyérnek és a bornak szenteljünk figyelmet.”

Itt arról akarnak meggyőzni engem, hogy Chrysostomus nem erre gondolt (mert példája kiválóan megmutatja, hogy itt sem kenyér, sem bor nem maradt), de én ezzel nem értek egyet. Mert az itt felhozott példa nem bizonyít többet, mint hogy nem szabad a kenyérre és borra gondolni, mintha itt sem lennének, hanem arra kell összpontosítani, amit jelképeznek. Hogy egyértelműen megértsd ezt, a következő szavakkal azt mondja: „Gondold azt, hogy a szent titkokat elfogyasztotta a test szubsztanciája.”

Vagyis, akár azt gondolta Chrysostomus, hogy megmaradt a kenyér, akár azt, hogy nem, mindkét módon bizonyítva van az állításunk. Először is, ha azt gondolta, hogy megmarad a kenyér és a bor, elértük célunkat. Ám ha az volt a véleménye, hogy nem marad meg a kenyér és a bor, hanem átváltozott, akkor az se nem misztériuma, se nem szentsége Krisztus testének és vérének, mert ha nem az, akkor sem misztérium, sem szentség nem lehet.

Végül, amennyiben Chrysostomus a kenyér külső megjelenéséről beszél, mi jól tudjuk, hogy ez megmarad, s a test szubsztanciája nem tünteti azt el; s ezért Chrysostomust pontosan úgy kell érteni, ahogy én értettem őt.

Azt hiszem, sok ember azon csodálkozik, miért is halhatok meg emiatt a hittétel miatt, ha belátja, hogy ez nem szükséges hittétel, mert elismerem, egyik tételben sem kell hinni, hogy el ne kárhozzunk. Meg kívánom hagyni mindenki számára, hogy úgy gondolkodjon erről a lényegtelen dologról, ahogy azt Isten minden ember elméjében munkálja, és hogy egyetlen párt se kárhoztassa a másikat erre nézve, hanem baráti szeretettel viseltessünk egymás iránt, egymás gyengeségét Istennek ajánlva. (Lásd 2Kor 2.)

Halálom oka az, hogy nem tudom saját véleményem eskü alatt megtagadni, és inkább arra esküdni, hogy egyházi vezetőink véleménye az oltáriszentségről (vagyis a kenyér és a bor szubsztanciája valóban átváltozik Megváltónk, Jézus Krisztus testévé és vérévé) vitathatatlan hittétel, melyben hinni kell ahhoz, hogy el ne kárhozzunk.

Még ha ez a nézet igaz is lenne (melyet nem tudnak bebizonyítani sem a Szentírás, sem a teológusok segítségével), akkor sem tudnám lelkiismeretem szerint elfogadni, hogy ez egy szükséges hittétel stb., mert sok olyan igazság van, mely nem tartozik ezen hittételek közé. Igaz, hogy be voltam börtönözve, mikor ezt írtam, mégsem bírnálak rá arra titeket, hogy ezt az igazságot hittételként fogadjátok el, mert hihetitek ennek az elmentését is, anélkül, hogy elkárhoznátok.

A következő ok miatt nem hiszem el nézetüket az átlényegülésről:

1. Először is, mert azt hiszem, hogy ez nem igaz, és nem lehet bebizonyítani sem a Szentírás, sem hithű teológusok segítségével, ha jól végiggondoljuk a dolgot.

2. A második ok a következő: mivel nem akarom arra kényszeríteni Krisztus egyházát (saját példám által), hogy bármilyen szükséges hittételt elfogadjon az Apostoli Hitvalláson kívül, főleg olyat ne, amit nem lehet bebizonyítani a Szentírás segítségével, azt mondom, az egyház, ahogy ők nevezik, nem kötelezhet minket arra, hogy elfogadjuk ezeket szükséges hittételekként kárhozat terhe mellett.

3. A harmadik ok: mivel nem merészelek olyan arcátlan lenni, hogy beleártsam magam Isten ítéleteibe, ahogy azt az egyház vezetői teszik egy szükséges hittétellel kapcsolatban, mert akkor örök kárhozatra ítélném az összes németet és svájcit, akik nem hisznek abban, hogy a kenyér és a bor szubsztanciája átváltozik Krisztus természetes testének szubsztanciájává. Nyilvánvalóan nem lehetek olyan megátalkodott tökféj, hogy ilyen nagy számban kárhoztassam el embertársaimat az egyházi vezetők kedvéért.

Hiszen minden német és svájci, akik Luther vagy Oecolampadius oldalán állnak, teljesen egyetértenek velem. Szentül hiszem, hogy nincs olyan ember, akinek tiszta a lelkiismerete, és mégis úgy véli, hogy jogosan halok meg. Mivel egyetlen igaz ember sem mondhatja, hogy az átlényegülés szükséges hittétel, még ha igaz volna is.

Saját kezűleg írta: John Frith

(Fordította: Bellák Erzsébet)

TIBOR FABINY

The Controversy and Martyrdom of John Frith (1503–1533)

John Frith (1503–1533) was burned at the stake in Smithfield on 4 July 1533, and was one of the earliest evangelical martyrs during the reign of Henry VIII. Many scholars consider his death one of the greatest losses in the early period of theological reforms in Tudor England. The paper first surveys the life of the young reformer who was a disciple and assistant of the Bible-translator William Tyndale (ca. 1494–1536). He also authored several books, the most famous ones are on the false idea of purgatory and the Lord's Supper. The present study focuses on the latter theme, especially on his debate with Sir Thomas More (1477–1535). Frith's short anonymous statement on the subject entitled *Christian Sentence* was read by the famous humanist Lord Chancellor, who responded him in a long letter *A Letter of syr Tho. More knyght impugnyng the erryouse wrytyng of John Fryth against the blessed sacrament of the aultare*. This letter gave occasion for Frith, already a prisoner in the Tower of London, to refute More and to present his views at greater length in *A Book Made by John Frith Prisoner in the Tower of London Answering Unto M. More's Letter*. The present study analyzes these three documents which also illuminate why this young man chose martyrdom. Shortly before his execution Frith wrote a short statement: *The Articles for Which John Frith Died*. This document as well as his *Christian Sentence* and *The letter from Prison* are also published in the present volume for the first time in Hungarian.